

Національний університет
«Кієво-Могилянська академія»

Canadian Institute of Ukrainian Studies

Kyivan
Academy

Volume 13

Kyiv
DUKH I LITERA
2016

Київська
Академія

Випуск 13

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2016

Редакційна колегія

<i>Наталія Яковенко</i>	голова редколегії, упорядник, НаУКМА
<i>Максим Яременко</i>	упорядник, НаУКМА
<i>Сергій Головащенко</i>	НаУКМА
<i>Марина Ткачук</i>	НаУКМА

Редакційна рада

<i>Giovanna Brogi Bercoff</i>	Università Degli Studi di Milano
<i>Михаїл Дмитрієв</i>	Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова
<i>Сергій Йосипенко</i>	Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України
<i>Zenon Kohut</i>	Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta
<i>Heather Coleman</i>	University of Alberta
<i>Лариса Довга</i>	Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
<i>Gary Marker</i>	State University of New York at Stony Brook
<i>Natalia Pylypiuk</i>	University of Alberta
<i>Serhii Plokhii</i>	Harvard University
<i>Frank Sysyn</i>	University of Toronto
<i>Василь Ульяновський</i>	Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Усі статті журналу проходять попереднє анонімне рецензування

Цей випуск побачив світ у рамках угоди про співробітництво між НаУКМА та КІУС

за підтримки Канадського Інституту Українських Студій (Програма досліджень Східної України імені Ковальських)

Позиція редколегії не завжди збігається з думкою авторів.

Усі права застережено.

Передруки та переклади можливі лише зі згоди авторів та редколегії.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
Серія КВ № 10368

© НаУКМА, 2016

© Автори статей, 2016 (Випуск 13)

ISSN 1995-025X

Зміст

I. СТАТТІ

Кієво-Могилянська академія

<i>Микола Симчич</i> . Кієво-могилянський аристотелізм в контексті другої схоластики	11
--	----

Київська духовна академія

<i>Світлана Кузьміна</i> . Вихованці Київської духовної академії брати Пархомовичі: освітяни, богослови, історики	33
---	----

Terra Academica

<i>Віталій Михайловський</i> . Три мови, одне воеводство: письменність подільської шляхти у середині XVI століття.	62
--	----

<i>Степан Бліндер</i> . У пошуках «партнера», або як Олицька школа стала філією Замойської академії	88
---	----

<i>Дзяніс Лісейчыкаў</i> . «Азь, Іерей...»: «русская» мова метричних книг уніяцких цэркваў Вялікага Княства Літоўскага XVII–XVIII стагоддзях.	109
---	-----

<i>Василь Кметь</i> . Історичні студії у Львівській єзуїтській академії (1661–1773).	173
--	-----

<i>Назарій Лоштин</i> . Haeretici prohibiti: заборонені книги у бібліотеці єзуїтського колегіуму в Перемишлі (за матеріалами інвентаря 1774 р.).	204
--	-----

Володимир Маслійчук. Від «додаткових класів» до «народного училища». Світський освітній заклад у Харкові 1775–1789 рр. 228

II. ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

Максим Яременко. «Сей сосудъ ко употребленію священна воды соорудися...»: до характеристики ректорства Феодосія Гугуревича 250

Про авторів 265

Contents

I. ARTICLES

Kyiv Mohyla Academy

Mykola Symchych. Kyiv-Mohyla Aristotelianism in the Context of the Second Scholasticism 11

Kyiv Theological Academy

Svitlana Kuzmina. Parchomovich Brothers, The Alumnus of Kyiv Theological Academy: Educators, Theologians, Historians . . 33

Terra Academica

Vitaliy Mykhaylovskiy. Three Languages and One Voivodeship: Literacy of Podillia Nobility in the Middle of the 16th Century . . 62

Stepan Blinder. In Search of a Partner or How the School of Olyka Became a Branch of Zamoyski Academy 88

Dzianis Liseichykau. “Az, Ierei...”: Ruthenian Language of Parish Registers of the Grand Duchy of Lithuania Uniate Churches in the 17th–18th Centuries 109

Vasyl Kmet’. Historical Studies at Lviv Jesuit Academy (1661–1773) . . 173

Nazariy Loshtyn. Haeretici Prohibiti: Prohibited Books in the Library of the Jesuit College in Przemysl (Based on the Inventory of 1774) 204

Volodymyr Masliychuk. From the “Additional Classes” to
“Public School”. Secular Educational Institution
in Kharkiv, 1775–1789 228

II. DOCUMENTS AND MATERIALS

Maksym Yaremenko. “This Vessel Was Manufactured
for Holy Water...”: on the Characteristics of
Rector Feodosiy Gugurevych Times 250

Contributors 265

I Статті

Wójcik, Walenty. «Rozwój seminariów trydenckich w Polsce w świetle sprawozdań biskupich «ad limina» do XX wieku.» *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny* 21.3–4 (1978): 137–155.

Yakovenko, Natalia. «Uchni Luts'koho i Ostroz'koho yezuits'kykh kolehiumiv (sproba «kolektyvnoho portreta»).» In Yakovenko, Natalia. *Dzerkala identychnosti. Doslidzhenmua z istorii uiavlen ta idei v Ukraini XVI — pochatku XVIII stolittia*, 249–290. Kyiv: «Laurus», 2012.

Załęski, Stanisław. *Jezuici w Polsce. Kolegia i domy założone w drugiej dobie rządów Zygmunta III i za rządów Władysława IV, 1608–1648*. T. IV.3. Kraków, 1905.

Abstract

In Search of a Partner or How the School of Olyka Became a Branch of Zamoyski Academy

This article analyzes the circumstances of creation of the seminary in Olyka in the context of intentions of the people involved in its organisation. It presents the state of church education in Lutsk from the late 16th century to the 1630s and the reasons of founding the seminary exactly in the private town of Olyka rather than in Lutsk. From this perspective, special attention is paid to the Jesuit presence in Lutsk, especially to the activity of Jesuit College. In addition, the article considers a legal status of the College of Olyka functioning and the type of its organisation. The article focuses on the “double” status of the institution and how later this allowed the College of Olyka to adapt to the lack of the teaching staff. Special attention is focused on the causes and circumstances of incorporation of the College of Olyka as an academic campus within the Zamoyski Academy in 1637. According to the funding statute of 1638, the article presents the nature of the interaction between the College of Olyka and Zamoyski Academy, which was kept at least up to the end of the 1670s but was refined according to visitation acts.

Keywords: College of Olyka, seminary, Albrecht Stanislaw Radziwill, Franciszek Xavery Zayerski, Zamoyski Academy, academic colony, Lutsk Jesuit College.

Дзяніс Лісейчыкаў

«Азь, Іерей...»: «руская» мова метрычных кніг уніяцкіх цэркваў Вялікага Княства Літоўскага ў XVII–XVIII стагоддзях¹

У статті проаналізовано використання «руської мови» у церковних метриках, що їх провадили священики Унійної Церкви на білоруських теренах Великого князівства Литовського упродовж XVII–XVIII століть. Дослідження здійснено на матеріалі 100 автентичних метричних книг унійних храмів, які зберігаються в Національному історичному архіві Білорусі. Застосування методики аналізу, розробленої самим автором, дозволило встановити час і причини переходу діловодства конкретної парафії на польську мову, а зіставлення отриманих у результаті дослідження даних дало змогу виділити кілька умовних регіонів із різною інтенсивністю використання «руської мови». Було розглянуто також лексичні та орфографічні особливості мови записів до метричних книг і випадки використання кириличної та латинської графіки для передачі «руського» тексту. Статтю доповнено мапою парафій із зазначенням мови уживаного тут діловодства, переліком священиків, які використовували «руську мову» в метричних записях, та відповідними ілюстраціями.

Ключові слова: «руська мова», «проста мова», трансліт, метричні книги, Велике князівство Литовське, Унійна Церква.

Пытанні, звязаныя са сферамі выкарыстання пісьмовай «рускай»² мовы («рускай мовы», «простае мовы») у Вялікім Княстве

¹ Выказваю шчырую падзяку Ганне Мажэйка (Hanna Mazheika) за дапамогу ў фармуліроўцы метадалагічных падстаў даследавання, Змітру Віцько за кансультацыі ў стварэнні карт, а таксама Вользе Чарвінскай, Нагаллі Купцовай і айцу Расціславу Бандарэнку.

² Замест тэрміна «рускі» ў сучасных даследаваннях часта выкарыстоўваюцца тэрміны «старабеларускі» альбо «стараўкраінскі» ў залежнасці ад

Літоўскім досыць даўно траплялі ў поле зроку даследчыкаў³. Павел Жыцецкі ў сваёй працы разглядаў, як пад уплывам ідэй Рэфармацыі «руская» мова ў XVI ст. усё часцей рабілася мовай літаратурных твораў. Ён падкрэсліваў, што ўжо ў той час «руская» мова была неаднароднай, бытавалі два яе «наречія», умоўна «маларускае» і «беларускае», якія ў сваю чаргу падзяляліся на некалькі больш дробных «наречій»⁴. Гісторыі «старой заходнерускай пісьмовасці» цалкам прысвечана 2-я частка 3-га тома фундаментальнай працы «Беларусы» Яўхіма Карскага⁵. Пад тэрмінам «пісьмовасць» Я. Карскі меў на ўвазе зноў жа выкарыстанне «рускай» мовы ў літаратурных і палемічных творах і асобна падкрэсліваў, што «стваральнікам яе быў пераважна сярэдні, інтэлігентны клас грамадства: мяшчане, духавенства, дробнапамесная шляхта»⁶. То бок асноўным паказчыкам распаўсюджанасці «рускай» мовы ў грамадстве рабілася інтэнсіўнасць яе выкарыстання ў літаратурным працэсе. Такі падыход не зусім апраўданы, паколькі адлюстроўвае папулярнасць мовы ў асяродку найбольш адукаванай часткі грамадства. У баку застаецца асноўная маса пісьменнага насельніцтва, якая чытала і стварала кірылічныя тэксты — духавенства, перш за ўсё ўніяцкае (грэка-каталіцкае) і праваслаўнае.

У вышэйзгаданым даследаванні Яўхіма Карскага адзначалася, што да XVIII ст. пісьмовая русчызна рудыментарна захавалася ў асяродку езуіцкіх навучальных устаноў і праваслаўных брацкіх

месца стварэння помніка пісьмовасці. Накідаючы за гэтымі тэрмінамі права на існаванне, тут свядома выкарыстоўваецца тэрмін «рускі» як найбольш адпаведны мэтам дадзенага даследавання. Дзеля пазбягання атаесамлення значэння «руская мова» з сучаснай рускай (расійскай) мовай, тэрмін ужываецца ў двухкоссі.

³ Павел И. Житецкий, *Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке с приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII века* (Киев, 1889); Anna Bolek, «Rozwój poglądów na tak zwaną «mowę prostą» w XVI i XVII wieku,» *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace językoznawcze* 74 (1983): 27–33; Евгения Г. Ковалевская, *История русского литературного языка* (Москва, 1978) і інш.

⁴ Житецкий, *Очерк литературной истории*, 3.

⁵ Ефим Ф. Карский, *Белорусы. Т 3: Очерки словесности белорусского племени. 2 Старая западно-русская письменность* (Петроград: 12-я Государственная Типография (б. Академия Наук), 1921).

⁶ Там же, 3.

школ⁷. Аднак «уніяцкі след» у развіцці «рускай» пісьмовасці ў працы Я. Карскага можна ўбачыць хіба ў раздзеле, прысвечаным палемічнай літаратуры. То бок гэты след храналагічна абмежаваны першай паловай XVII ст. Гэта не адпавядае сапраўднасці, паколькі апошняя кніга цалкам на «рускай» мове выйшла ў 1722 г. менавіта ва ўніяцкай друкарні — у Супрасльскім базыльянскім манастыры⁸ (перавыдадзена 1732 г. у друкарні ўнеўскіх базыльян⁹).

Паводле класіфікацыі, прапанаванай Н. Сліж, у XVI ст. пісьмовая «руская» (старабеларуская) мова выкарыстоўвалася ў наступных асноўных сферах: міжнародныя і ўнутраныя палітычныя дачыненні, дзяржаўная сістэма кіравання, канцылярыі і суды, прыватна-прававыя дакументы, вайсковая сфера¹⁰. Вядома, што на працягу XVII ст. са справаводства дзяржаўных устаноў Вялікага Княства Літоўскага «руская» мова паступова выцяснялася польскай. Працэс гэты быў паступовы і працяглы. Страту «рускай» мовай свайго афіцыйнага статусу прынята звязаць з пастановай Генеральнай канфедэрацыі саслоўяў Рэчы Паспалітай ад 29 жніўня 1696 г., у якой між іншым адзначалася, што «ўсе дэкрэты польскай мовай адгэтуль маюць быць выдаваныя»¹¹. Аднак гэтая пастанова тычылася толькі справаводства вялікакняскай канцылярыі і судовых устаноў. Ці не адзінай сферай, дзе «руская» мова працягвала захоўваць свой афіцыйны статус і ў пазнейшы перыяд, было справаводства цэркваў *ritus graeci* у Рэчы Паспалітай — Уніяцкай (Грэка-Каталіцкай) і Праваслаўнай.

⁷ Там же, 228–238.

⁸ Леон Кішка, *Собрание приадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное. Имущее в себѣ Науку о Сакраментахъ, о десяти Божіихъ Приказанахъ, о Приказанахъ Церковныхъ, и о Науцѣ Христіанской, съ выкладомъ Символа или Исповѣданія Вѣры Православныхъ Каѳолическіа, съ выкладомъ Молитвы: Отче нашъ: и Богородице Дево: Такожде Науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ в Вѣры Православной, содержащее* (Супрасль, 1722).

⁹ Маргарита Корзо, *Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований* (Москва, 2007), 437–438.

¹⁰ Наталля Сліж, «Сферы выкарыстання старабеларускай мовы як паказчык яе стану развіцця ў XVI ст.», *Acta Albaruthenica* 13 (2013): 187–198.

¹¹ *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego* (Saint Petersburg, 1860), 5: 418.

Мэтай дадзенага даследавання з’яўляецца ўстанаўленне ступені валодання пісьмовай «рускай» мовай ў XVII–XVIII ст. шараговымі парафіяльнымі ўніяцкімі святарамі¹². Відавочна, што для дасягнення пастаўленай мэты аналіз літургічнай, агіяграфічнай, катэхітычнай літаратуры і іншых царкоўных тэкстаў дасць няшмат, паколькі ён будзе адлюстроўваць узровень валодання мовай саміх аўтараў твораў.

Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вылучыць масавыя крыніцы царкоўнага паходжання, на падставе якіх можна праводзіць даследаванне. Сярод такога кшталту дакументаў былі вылучаны чатыры найбольш адпаведныя віды:

- памяннікі (суботнікі, сінодзікі альбо дыптыхі),
- стаўленыя граматы,
- акты генеральных візітацый,
- метрычныя кнігі.

У працэсе далейшага аналіза высветлілася, што не ўсе яны прыдатныя для правядзення даследавання. Тэксты памяннікоў зачытваліся ў часе памінальных службаў у царкве, таму самі памяннікі на працягу ўсяго перыяду (аж да скасавання ўніі ў т.зв. «заходніх» губернях Расійскай імперыі ў 1839 г.) складаліся на сумесі царкоўнаславянскай і «рускай» моваў. То бок да мовы памяннікоў у пэўнай ступені выстаўляліся тыя ж патрабаванні, што і да мовы літургічных кніг. Гэты налёт сакральнасці кансерваваў мову памяннікоў, і менавіта таму яна не можа служыць маркёрам валодання святарамі навыкамі пісьмовай русчызны. Амаль тое самае можна сказаць пра мову стаўленых грамат. Гэты від дакументаў складаўся на царкоўнаславянскай мове з невялікім дамешкам «рускай» лексікі. Змест граматы ўяўляў сабой набор стандартных выразаў,

¹²Праваслаўнае духавенства і справаводства Праваслаўнай Царквы ў гэтым артыкуле не разглядаецца паводле шэрага прычын. Па-першае, у канцы XVII–XVIII ст. праваслаўнае духавенства Вялікага Княства Літоўскага ў параўнанні з уніяцкім з’яўлялася адносна малалікай групай насельніцтва. Па-другое, справаводства Праваслаўнай Царквы ў Рэчы Паспалітай у гэты час падлягала ўплыву справаводчых нормаў Расійскай дзяржавы, тым больш, што Кіеўская праваслаўная мітраполія з 1688 г. фактычна знаходзілася ў складзе Маскоўскага патрыярхата. Па-трэцяе, да нашага часу практычна не захавалася аўтэнтычных метрычных кніг праваслаўных цэркваў канца XVII — першай паловы XVIII ст., якія служаць крыніцазнаўчай базай дадзенага даследавання.

якія апісвалі працэс высвячэння епіскапам прэтэндэнта ў сан святара, з пазначэннем даты і месца высвячэння, царквы, да якой высвячаецца прэтэндэнт, а таксама яго поўнае імя і прозвішча. У XVIII ст. стандартызацыя тэкстаў стаўленых грамат дасягнула свайго апагею — канцылярыя кожнага епіскапа мела друкаваныя бланкі, куды неабходна было толькі ўпісаць імя святара, месца і дату яго высвячэння. Да таго ж гэты від дакументаў адлюстроўвае пісьмовыя навыкі епіскапскіх канцылярыстаў, а не святароў. Акты генеральных візітацый таксама могуць сведчыць толькі аб пісьмовых навыках епіскапскіх прадстаўнікоў — непасрэдна генеральнага візітатара і яго памочніка пісара. Усе вядомыя на цяперашні час акты генеральных візітацый (самыя раннія датуюцца 1670-мі гг.) складзены на польскай мове.

Такім чынам, толькі метрычныя кнігі ў поўнай ступені падыходзяць для правядзення нашага даследавання. Па-першае, вядзенне гэтага масавага віда крыніц пачало кантралявацца з апошняй трэці XVII ст. Па-другое, складальнікамі гэтых дакументаў былі самі святары. Па-трэцяе, тэкст метрычных запісаў напрамую не падлягаў уплыву лексікі і граматыкі літургічных кніг, паколькі ён не прызначаўся для выкарыстання ў часе набажэнстваў. Па-чацвёртае, самае істотнае, што ў сістэме каардынат «складальнік — адрасат» гэты від пісьмовых помнікаў адпавядае тыпу «ад чалавека — да чалавека»¹³. Тэкст метрычных запісаў з’яўляецца найбольш дакладным маркёрам таго, якой мове святар аддаваў перавагу ў штотдзённым

¹³ На думку С. Цямчына, царкоўныя тэксты можна класіфікаваць паводле спалучэння прыкмет «адрасат–паходжанне» (Сергей Ю. Темчин, «Функционирование русской мовы и иерархия церковных текстов», *Studia Russica* XXIII (2009): 227–228), дзе адрасат выступае ў якасці асноўнай катэгорыі, а паходжанне ў якасці дадатковай. Згодна з гэтай класіфікацыяй, усе тэксты можна падзяліць на тры групы: «ад Бога да чалавека», «ад чалавека да Бога» і «ад чалавека да чалавека». Класіфікацыю Цямчына можна распаўсюдзіць і на царкоўнае справаводства. Метрычныя кнігі ў такім выпадку будуць адпавядаць групе «ад чалавека да чалавека», а вось памяннікі, якія доўгі час адыгрывалі ролю метрычных кніг аб памерлых, адносяцца да групы «ад чалавека да Бога». Цікава, што ў дакументах, «адрасатам» якіх выступае Бог (тыя ж памяннікі), мова кансервуецца і амаль не мяняецца на працягу ўсяго перыяду, калі ж «адрасатам» з’яўляецца чалавек (метрычныя кнігі), то мова мяняецца адпаведна з навыкамі і густамі складальніка і (апасродкавана) аўдыторыі.

справаводстве, з улікам мэтавай аўдыторыі, якой адрасаваўся дакумент, то бок, непасрэдна «рускай» паствы. Таму распаўсюджанне альбо нераспаўсюджанне «рускай» мовы ў метрычных кнігах уніяцкіх цэркваў да пэўнай ступені будзе і адлюстраваннем распаўсюджання альбо нераспаўсюджання паланізацыйных працэсаў сярод «рускай» этнаканфесійнай супольнасці Вялікага Княства Літоўскага XVII–XVIII ст.

Варта адразу адзначыць, што ў распараджэнні даследчыка маюцца метрычныя кнігі далёка не па ўсіх тэрыторыях, дзе функцыянавалі ўніяцкія парафіі. Арэал даследавання абмежаваны тэрыторыяй Вялікага Княства Літоўскага, але захаваны комплекс метрычных кніг ахоплівае толькі цэнтральную і паўднёвую яго часткі. Таму вынікі даследаванняў па гэтых тэрыторыях можна экстрапаляваць на астатнія тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага толькі прыблізна. Сітуацыя на заходніх і ўсходніх землях магла істотна адрознівацца. Аднак неабходна памятаць і тое, што «руская» этнаканфесійная супольнасць кампактна пражывала не на ўсіх тэрыторыях дзяржавы. Арэал яе пражывання ў канцы XVII — сярэдзіне XVIII ст. у цэлым адпавядае сетцы функцыянавання парафій *ritus graeci*. Мною была складзена карта паўночна-ўсходняй мяжы гэтай сеткі (гл. Дадатак 1.2)¹⁴ На падставе яе можна ўбачыць, дзе канкрэтна быў канцэнтраваны масіў «рускай» паствы — асноўнай мэтавай аўдыторыі «русчызна».

Не лішнім будзе патлумачыць, чаму мову кірылічных запісаў у метрычных кнігах мы называем «рускай». У тэксце метрычных запісаў не падавалася назва мовы, на якой яны былі складзены. Адсылкі да «рускасці» ўтрымліваюць хіба пазнакі, што нагатак вядуцца паводле «рускага», то бок юліянскага, календара. Зрэдку святары падкрэслівалі, што іх парафіяне адносяцца да ліку «рускай паствы» (Лагойск Мінскага пав., 1789 г.)¹⁵. Спісы парафіянаў пры апісанні сем'яў з мяшанымі шлюбамі даюць цікавыя характарыстыкі кштал-

¹⁴ Больш падрабязна аб рэканструкцыі паўночна-заходняй мяжы рассялення «рускай» этнаканфесійнай супольнасці ў Вялікім Княстве Літоўскім у канцы XVII – сярэдзіне XVIII ст. паводле матэрыялаў генеральных візітацый уніяцкіх цэркваў будзе ісці гаворка ў працы, якая рыхтуецца мною для варшаўскага выдання «Rocznik Lituanistyczny».

¹⁵ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ), ф. 136, воп. 13, спр. 820, арк. 26 адв.–27.

ту «[сам] каталік, жонка руская», прычым напрамую атаесамляючы русчызна з уніяцтвам і супрацьпастаўляючы яе каталіцтву: «быў уніят, зрабіўся каталіком» (Смілавічы Мінскага пав., 1766 г.)¹⁶

Вядома, што літургічнай мовай царквы і мовай, на якой у XVII–XVIII ст. складаліся некаторыя віды царкоўных дакументаў (напрыклад, згаданыя стаўленыя граматы), была царкоўнаславянская («словенская» альбо «славенская»). Аднак мітрапаліт Леон Кішка ў 1722 г. у прадмове да свайго «Лексікона» заўважаў:

С неисчетною болестию сердца и язвою утробы неудоб исцелною изобрели искусителие или экзаминаторове поставляемых в иерейство людей, яко сотный иерей едва славенский разумет язык, не ведая что чтет в Божественной Службе¹⁷.

Паралельна з «Лексіконам» у тым жа годзе Кішка выдаў катэхізіс, набыццё якога было абавязковым для кожнага святара¹⁸. Катэхізіс, што надзвычай важна, напісаны па-«руску». То бок, атрымліваецца, што ў пачатку 1720-х добра, калі адзін святар з сотні разумеў царкоўнаславянскую мову, а вось «рускую» разумелі ўсе. Аб уплыве гэтай кнігі на форму і мову метрычных запісаў мы пагаворым ніжэй (гл. падраздзел «"Руская" мова метрычных кніг: фармуляр і жывая традыцыя»).

У гісторыі вядзення метрычных кніг ва ўніяцкіх парафіях Вялікага Княства Літоўскага можна вылучыць два выразна акрэсленыя перыяды: «дазамойскі» і «паслязамойскі», адпаведна да і пасля правядзення Замойскага сабора 1720 г.

«Дазамойскі» перыяд

Складанне метрычных кніг практыкавалася яшчэ ў «дазамойскі» перыяд. Першыя заканадаўчы акт, які рэгуляваў вядзенне метрычных

¹⁶ Там же, ф. 1502, воп. 1, спр. 9, арк. 109 адв.

¹⁷ Леон Кішка, *Леґіконъ, сирѣчь Словесникъ Славенскій. Имѣющъ в себѣ словеса первѣе Славенскія, азбучныя, по сем же Полскія. Благопотребный къ выразумѣнію словесъ Славенскихъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ, избвращенъ* (Супрасль, 1722), 1 адв.

¹⁸ Леон Кішка, *Собраніе припадковъ краткое*.

кніг уніяцкіх цэркваў, быў прыняты ў 1667 г. на 17-й кангрэгацыі Базыльянскага ордэна ў Вільні. Менавіта тады была выдадзена пастанова аб абавязковай наяўнасці «метрык хрышчэнняў і шлюбаў» пры кожным манастыры¹⁹. Вядзенне запісаў аб памерлых доўгі час не патрабавалася. Па-першае, адпяванне не адносіцца да ліку сямі Сакрамантаў і верагодна таму яго фіксацыя на пісьме не была такой важнай. Па-другое, адсутнасць запісаў аб памерлых да пэўнай ступені кампенсавалася працяглай традыцыяй бытавання памяннікоў (суботнікаў, дыптыхаў, сінодзікаў), якія пачалі з'яўляцца на ўсходнеславянскіх землях ледзь не разам з хрысціянствам. Далей яшчэ вернемся да гэтага віду царкоўнай дакументацыі.

Пастанова 1667 г. тычылася толькі храмаў пры манастырах. Невядома аднак, ці ўсе манастыры прытрымліваліся гэтага палажэння і як на практыцы кантралявалася яго выкананне. У самым раннім вядомым пісьмовым пратаколе візітацыі базыльянскага манастыра (Вольна Навагрудскага пав.) за 20 мая 1675 г. пры апісанні бібліятэкі і архіва няма ўгадак аб наяўнасці альбо адсутнасці метрычных кніг²⁰. Наяўнасць неабходных кніг фіксуе візіта гэтага ж манастыра толькі за 1 снежня 1705 г.²¹ Аднак у нашым распараджэнні маюцца матэрыялы, якія дазваляюць сцвярджаць, што патрабаванні аб абавязковым вядзенні метрычных кніг тычыліся і звычайных парафіяльных храмаў. Верагодна гэтая практыка распаўсюдзілася на парафіяльныя цэрквы з узыходжаннем на пасаду мітрапаліта Кіеўскага, Галіцкага і Усёй Русі Кіпрыяна Жахоўскага ў 1674 г.

Пры правядзенні генеральнай візітацыі цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў у 1680–1682 г. адмысловым пунктам праверкі была наяўнасць пры храме «метрык»²². Правяралася наяўнасць толькі двух відаў кніг, аб хрышчэннях і аб шлюбах, як і агаворвала пастанова 1667 г. Вынікі атрымаліся наступнымі:

¹⁹ *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси, издаваемый при Управлении Виленского Учебного Округа* (Вільна, 1900), 12: 100.

²⁰ НГАБ, Калекцыя лічбавых копіяў № 17, спр. 1, арк. 3–4 адв.

²¹ Там же, арк. 6 адв.

²² *Візіты уніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680–1682 гг.: зборнік дакументаў*, укладальнік Дзяніс В. Лісейчыкаў (Мінск, 2009).

Табліца 1

Наяўнасць «метрык» у архівах цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў у 1680–1682 гг.

Прапапія	Колькасць цэркваў	Наяўнасць «метрык»		
		маюцца ўпарадкаваныя	маюцца неўпарадкаваныя	не маюцца альбо не згадваюцца
Бабруйская	8	7	0	1
Барысаўская	18	0	0	18
Блонская	11	1	0	10
Даўгінаўская	19	3	0	16
Ігуменская	7	0	0	7
Клецкая	22	13	2	7
Лагойская	20	8	1	11
Мінская	32	4	1	27
Мядзельская	16	6	0	10
Навагрудская	18	13	0	5
Нясвіжская	20	13	2	5
Пушавіцкая	6	0	0	6
Цырынская	15	10	1	4
УСЯГО:	212	78	7	33

У 1696 г. праводзілася генеральная візітацыя цэркваў Гродзенскай, Ваўкавыскай, Клецкай, Нясвіжскай, Слонімскай і Цырынскай прапапіяў²³. Параўнанне яе дадзеных з дадзенымі візітаў 1680–1682 гг. дае магчымасць прасачыць некаторыя адметнасці ў вядзенні метрычных кніг на дадзенай тэрыторыі. Як і ў выпадку 1680–1682 гг., правяралася наяўнасць метрычных кніг толькі двух відаў — аб хрышчэннях і шлюбах. Прычым у Гродзенскім, Ваўкавыскім і Слонімска дэканатах (звестак аб візітацыі якіх у 1680–1682 гг. не маецца) адсутнасць метрычных кніг спецыяльна не агаворвалася, гэты факт проста апускаўся. Па цэрквах жа Клецкага, Нясвіжскага і Цырынскага дэканатаў (якія візітаваліся таксама і ў 1680–1682 гг.)

²³ Росийский государственный исторический архив (далей – РГИА), ф. 823, оп. 3, д. 420.

сустракаюцца запісы кшталту «метрык ... няма»²⁴. З гэтага можна зрабіць выснову, што кантроль за вядзеннем метрычных кніг на гэтых тэрыторыях быў пільнейшы, паколькі мясцовыя царквы ўжо падлягалі візітацыі пасля 1667 г. і гэтае пытанне тут ужо ўздымалася.

Таксама цікава прасачыць апісанне ў візітах 1696 г. архіваў тых храмаў, дзе ў 1680 г. адзначана наяўнасць добра ўпарадкаваных метрык. Напрыклад, у адносінах да святара царквы м. Грэск Навагрудскага пав. у 1680 г. Стэфана Тэрапантовіча было напісана: «Да таго ж метрыку хрышчэнняў і шлюбаў упарадкаваную паказаў»²⁵, а ў 1696 г. пасля смерці айца Стэфана, калі царквой апекаваўся яго сын Ян, каротка запісана «метрыкі няма»²⁶. Вынікае, што айцец Ян не проста яе не веў (тады б візітатар імаверна напісаў бы, што метрыка ёсць, але неўпарадкаваная), а яе не існавала ўвогуле. Такіх прыкладаў дастаткова, і яны наводзяць на думку, што ў той час метрычныя запісы вяліся ў асноўным не ў выглядзе адмысловых кніг, як гэта было ў «паслязамойскі» перыяд, а ў выглядзе асобных запісаў на асобных аркушах. Гэтая думка падмацоўваецца характэрнымі запісамі ў праколах генеральнай візітацыі царкваў Уладзімірскага афіцыялату Уладзімірска-Брэсцкай епархіі 1695–1696 гг. Так, пры апісанні адной з царкваў афіцыялату візітатар адзначыў, што «метрыкі няма і не было»²⁷. То бок дапускаецца такая сітуацыя, калі на дадзены момант метрычныя запісы не вядуцца, але маюцца ў наяўнасці нейкія запісы за папярэдні час. Пры апісанні архіва іншай царквы за 1695 г. пішацца, што «метрыка толькі ў нататках калісыці была»²⁸, і аб той жа самай царкве за 1703 г.: «метрыкі няма»²⁹.

Гэтае меркаванне пацвярджаецца і аналізам зместу захаваных арыгінальных метрычных кніг XVIII ст. Часта ў тэксце мы можам напаткаць прамыя сведчанні таго, што доўгі час пісьмовая фіксацыя

²⁴ Там же, л. 19.

²⁵ *Візіты уніяцкіх царкваў*, 154.

²⁶ РГИА, ф. 823, оп. 3, д. 420, л. 19.

²⁷ *Генеральні візітацыі царкоў і монастирив Володимирскої унійної епархії кінца XVII – початку XVIII століть: книга протоколів та окремі описи / Wizytacje generalne cerkwi i monasterów unickiej eparchii włodzińskiej końca XVII – początku XVIII wieku: księga protokołów oraz inne opisy*, ред. Анджей Гіль та Ігор Сковчиляс (Львів–Люблін, 2012), 129.

²⁸ Там же, 55.

²⁹ Там же, 56.

хрышчэнняў, шлюбаў і пахаванняў адбывалася на асобных аркушах. Так, напрыклад, святар царквы ў в. Лошыца Мінскага пав. Міхал Басюкевіч пачаў рэгістрацыю метрычных запісаў у асобнай кнізе толькі ў 1790-х гг. У канцы кнігі маецца цікавы раздзел «Далейшы працяг хрысціянскіх метрык са старых аркушыкаў суды ўнесены»³⁰. У гэтым раздзеле былі змешчаны нататкі за перыяд 1762–1789 гг., якія відавочна вяліся на асобных аркушах. Такія прыклады не адзінаковыя. У метрычных кнігах царквы в. Бяльчо Рэчыцкага пав. першыя запісы насілі агульную назву «Метрыка неўпарадкаваная, якая засталася па вялебным айцы Васілі Радзевічы з 1768 года аж да 1778 года, да гэтай метрыкі ўнесена»³¹. Далейшы аналіз гэтых «запісаў з асобных аркушаў» паказвае, што ў іх фігуруюць прадстаўнікі ўсіх слоўяў, якія пражывалі на тэрыторыі парафіі: шляхта, мяшчане, сяляне і нават самі прадстаўнікі духавенства. Таму тут нельга вылучыць крытэрыі, паводле якога вяліся такія асобныя запісы. Не знаходзіць пацвярджэнняў тое, што больш вартымі пісьмовай фіксацыі маглі лічыцца хрышчэнні і шлюбы прадстаўнікоў вышэйшых станаў, шляхты альбо духавенства.

Цікава, што ўладальнікам метрычнай кнігі было прынята лічыць не парафію альбо царкву, а канкрэтнага святара. Пасля смерці святара царквы г. Рэчыцы Лявона Мігая ў другой палове 1750-х гг. яго сын Аляксей быў пераведзены да царквы ў в. Грэбень Мінскага пав. (больш як за 200 км). Ён забраў метрычную кнігу, якую веў бацька ў Рэчыцы, і працягваў весці яе ў Грэбені, упісваючы ў тую ж кнігу хрышчэнні дзяцей грэбенскіх парафіянаў³².

На прадстаўленасць метрычных запісаў у «дазамойскі» перыяд у выглядзе стосу асобных папер наводзяць і характэрныя для візітацыі 1680–1682 гг. зацемкі аб праверцы царкоўных архіваў: «Лісты, прэзенты, квітанцыі, метрыкі, (саборныя) пастановы прадставіў»³³. Вядома, што «прэзенты» (прадстаўленні землеўладальнікамі прэтэндэнтаў на пасаду святара), квітанцыі аб выплаце катэдратыку (падатку на карысць епіскапскай кафедры), а таксама розныя «лісты» не зшываліся святарамі ў асобныя кнігі, а захоўваліся ў выглядзе стосаў.

³⁰ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1304, арк. 3.

³¹ Там же, спр. 646, арк. 1.

³² Там же, спр. 1083.

³³ *Візіты уніяцкіх царкваў*, 167.

Вернемся да гэтага сюжэту крыху пазней. У ходзе даследавання сустрэліся толькі адзінкавыя выпадкі, калі ўпэўнена можна сцвярджаць, што метрычныя запісы ў «дазамоўскі» перыяд вяліся ў адмысловых кнігах. На вялікі жаль, у візітах 1680–1682, 1684–1686, 1695–1696 гг. не адзначана, з якога часу пачалося вядзенне метрычных кніг пры канкрэтнай парафіі. Падобныя звесткі ўпершыню мы сустракаем толькі ў пратаколах візітацыі цэркваў Брэсцкага афіцыялату Уладзімірска-Брэсцкай епархіі за 1725–1727 гг. На гэтай тэрыторыі з 285 цэркваў афіцыялату толькі пры 7 (каля 2,5%) меліся метрычныя кнігі, распачатыя раней за 1700 г., а менавіта: в. Жыцін Брэсцкага пав. — з 1613 г.³⁴; в. Дрэлаў Мельніцкага пав. — з 1683 г.³⁵; в. Своры Брэсцкага пав. — з 1684 г.³⁶; м. Межырэчча Мельніцкага пав., царква св. Мікалая («Старамеская») — з 1684 г.³⁷; в. Амелянец Брэсцкага пав. — з 1689 г.³⁸; в. Балоты Брэсцкага пав. — з 1692 г.³⁹; м. Камянец Брэсцкага пав., царква св. Сімяона Стоўпніка — з 1699 г.⁴⁰ Магчыма, у выпадку з Жыцінскай царквой пісар дапусціў памылку, і самы ранні метрычны запіс па гэтай царкве варта датаваць 1683 альбо 1713 г. (а не 1613). Так ці іначай, мы бачым, што першыя парасткі сталага вядзення метрычных кніг пры цэрквах гэтага рэгіёна з’явіліся ў 1780-х гг.

Акрамя ненадзейнай угадкі аб Жыцінскай царкве 1613 г., маюцца толькі адзінкавыя сведчання аб вядзенні метрычных кніг пры ўніяцкіх храмах раней за 1680-я гг. Прычым гэтыя адзінкавыя выпадкі практычна заўсёды мелі месца менавіта тады, калі метрычныя запісы вяліся ў адмысловых кнігах, што было хутчэй выключэннем з правіла. Так, вядома, што паводле стану на 1819 г. у архіве царквы Уваскрасення Божлага ў Мінску захоўвалася 15 тамоў метрычных кніг скасаванай парафіі Св. Тройцы, пачынаючы з 1650 г.⁴¹ Гэтым звесткам можна давяраць, паколькі Мінская Траецкая царква ў

³⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie (далей – APL), z. 95, sp. 101, s. 148 v.

³⁵ Там же, s. 325 v.

³⁶ Там же, s. 317.

³⁷ Там же, s. 327.

³⁸ Там же, s. 164 v.

³⁹ Там же, s. 423 v.

⁴⁰ Там же, s. 138.

⁴¹ НГАБ, ф. 3245, воп. 8, спр. 9, арк. 8 адв.

другой палове XVII ст. з’яўлялася рэзідэнцыйнай мінскай афіцыялаў, а ў 1682 г. адзначалася, што настояцель Траецкай царквы, мінскі пратапоп Яўстах Кастроўскі, «метрыкі хрышчэння дзетак і давання шлюбнаў... як належыць сабору мае і як належыць паказаў»⁴².

Выключна цікавым з’яўляецца апісанне архіва царквы ў м. Мір Навагрудскага пав., якое датуецца 1879 г. Паводле гэтага апісання:

Пры Мірскай царкве захавалася старажытная метрычная кніга аб народжаных з 1653 па 1713 год. Першая палова гэтай кнігі, да 1679 года, напісана старажытным руска-славянскім почыркам, з 1679 па 1687 — большай часткай па-руску, але ўжо месцамі з’яўляюцца запісы і па-польску, з 1687 года напісана ўжо выключна па-польску⁴³.

Складальнік робіць памылковае дапушчэнне, што царква зрабілася ўніяцкай з 1679 г., хоць насамрэч царква ў м. Мір знаходзілася пад уніяцкай юрысдыкцыяй з пачатку XVII ст. Аднак у якасці пацвярджэння такога дапушчэння прыведзены даслоўна адзін цікавы «рускі» запіс з гэтай кнігі, які як раз і датуецца 1679 годам:

Року 1679 фербруаря двадцать четвертаго дня. По зейсцю с того свѣта отца моего Іоанна Зубовича, протоппа Несвижскаго, пресвитера церкви Мирской, котора церковь отъ ясне вельможнаго пана и пастыра нашего митрополиты мнѣ подана Самуилу Зубовичу, сыну его, для чего расказаль до метрики записать, абы вѣдомость была, от котораго часу дѣти парафіи чрезъ меня отца Самуила были окрещены. Которую метрику повинны показывать, що есть писана року м-ца и дня вышеписаннаго⁴⁴.

У часе візітацыі царквы ў 1680 г. было адзначана, што «(святар) прадставіў упарадкаваныя метрыкі»⁴⁵. Варта падкрэсліць, што айцец Ян Зубовіч, які памёр 1679 г. і пры жыцці якога пачалі весціся метрычныя кнігі, займаў пасаду нясвіжскага пратапопа. На захаванасць

⁴² Візіты уніяцкіх цэркваў, 33.

⁴³ Описание церквей и приходов Минской епархии. Составлено по официально затребованным от причтов сведениям. Т. IX: Новогрудский уезд (Минск, 1879), 101.

⁴⁴ Там же, 101–102 (тэкст мае відавочныя прыкметы рэдагавання аўтарам допісу 1879 г., да таго ж далей у тэксце гэты ж аўтар датуе пачатак вядзення кнігі не 1653, а 1652 годам).

⁴⁵ Візіты уніяцкіх цэркваў, 138.

кнігі да другой паловы XIX ст. не ў малой ступені паўплываў той факт, што Мірская царква мела мураваны будынак і не падлягала пажарам у XVII–XIX ст. Рызыкну высунуць гіпотэзу аб тым, што тры масівы тэксту азначанай метрычнай кнігі — першы «рускі» 1653–1679 гг., другі «руско-польскі» 1679–1687 гг. і трэці «польскі» 1687–1713 гг. — сведчаць аб тым, што кніга вялася трыма рознымі асобамі. Таксама дазволу дапусціць, што запісы па-польску ў «руско-польскай» частцы тэкста гэта нішто іншае, як «трансліт» — «руская» мова, запісаная лацінскай графікай. Аб гэтай асаблівасці, а таксама аб мяшанай кірылічна-лацінскай графіцы некаторых запісаў, пойдзе гаворка ніжэй.

Паводле падобнага апісання 1879 г. вядома, што метрычныя запісы пачынаючы з 1666 г. захоўваліся ў архіве царквы в. Кунаса Слуцкага пав.⁴⁶ Аўтар, на жаль, не пакінуў падрабязнага апісання гэтых запісаў. Верагодна яны ацалелі таксама праз тое, што вяліся ў выглядзе адмысловай кнігі, а не асобных аркушаў.

Пракалолы генеральнай візітацыі цэркваў Полацкай епархіі 1684–1686 гг. дазваляюць зрабіць выснову, што і на гэтай тэрыторыі кантроль за вядзеннем метрычных кніг у 1680-я гг. толькі распачынаўся. Пры апісанні архіва царквы в. Горспля Полацкага ваяв. 1686 г. адзначана, што «метрыкі хрышчэнняў і шлюбаў толькі пачатак»⁴⁷. Святару царквы в. Межава Полацкага ваяв. у той жа час візітатар «метрыкі хрышчэнняў і шлюбаў мець загадаў»⁴⁸. У дачыненні да святара в. Турычына распараджэнне было яшчэ больш канкрэтным: весці «метрыкі хрышчэнняў і шлюбаў у пісьмовым выглядзе»⁴⁹. Практычна ва ўсіх храмах Полаччыны ў гэты час (а захаваўся толькі фрагмент пратакола візітацыі з апісаннем дзясятка цэркваў) адзначана адсутнасць метрычных кніг. Апісанне такой жа самай сітуацыі мы назіраем і ў пратаколах генеральнай візітацыі цэркваў Полацкай епархіі 1703 г. Пры большасці храмаў узгадкі аб вядзенні метрычных кніг адсутнічаюць увогуле. Калі ж нейкім чынам гаворка аб метрыках усё ж заходзіць, то гэта канста-

⁴⁶ *Описание церквей и приходов Минской епархии. Составлено по официально затребованным от причтов сведениям.* Т. III: *Слуцкий уезд* (Минск, 1879), 144.

⁴⁷ РГИА, ф. 823, оп. 3, д. 409, л. 4 об.

⁴⁸ Там же, л. 5.

⁴⁹ Там же, л. 9.

тацыя іх адсутнасці. Істотнай праблемай верагодна было кепскае валоданне святарамі навыкамі пісьма. Так, у часе візітацыі царквы в. Валосавічы Аршанскага пав. пры апісанні здольнасцей святара было адмыслова заўважана: «чытаць па-руску і па-польску ўмее і напіша»⁵⁰, а на конт святара царквы ў в. Гомель Полацкага ваяв. занатавана, што «чытаць па-руску ўмее, а па-польску не»⁵¹. Бывала і такое: у здольнасцях святара царквы м. Варонеч Полацкага ваяв. запісана, што «чытаць не ўмее ні па-руску, ні па-польску, [...] калі загадаў [яму] падрыхтавацца да Службы Божай, зганьбіў [мяне], аблаяў і вон з хаты выгнаў»⁵².

Да нашага часу ў выглядзе копій пачатку XIX ст. дайшлі два запісы з метрычных кніг царквы в. Высацк Слонімскага пав. 1632 і 1664 гг. Паколькі падобныя запісы адзінкавыя і важным для нас з'яўляецца таксама іх фармуляр, прывядзём змест даслоўна. У копіях «рускі» тэкст XVII ст. запісаны лацінскай графікай, хаця арыгінал быў відавочна кірылічны. Самі ж копіі маюць апісанне знешняга выгляду арыгіналаў, з якіх яны былі перапісаныя:

[1632 г.] Roku tysiacza szescsot trydcataho wtoreho miesieczja junia czatarnastaho dnia pa nowomu. Ja, Joan Jlkowski, protopopa slonimski, okrystyl rebia Bozeio na jme Filipa, syna pana Hryhoria Dymitrowicza Wiszniowskoho a matery pani Maryny Rodyszewskoie Hryhorowiczowoe Dymitrowiczowoe Wiszniewskoie, ziemianin ... powietu Slonimskoho z maientnocy Wiszoworowszczyzny. Kumom pan Petr ..., kumoiu pani Alszka Ladynskaja, kotorych tot do knich ... y sey wypis z podpisem ruki moie ... panu Hryhoreiu Dymitrowiczu Wiszniowskamu, ziemianinu brockomu powietu Slonimskoho iest wydan. Pisan w Wysocku roku y dnia wyz mienienoho. L[ocus] s[igilli]. Joan Jlkowski, protopopa slonimski, rukoiu własnoju»⁵³;

[1664 г.] Roku tysiecza szescsot szeszdzieciat czetwertaha miesieca marta wtoreho dnia ja, nizey podpisawszysie swieszczennik, okrystyl

⁵⁰ Там же, д. 455, л. 8 об.

⁵¹ Там же, л. 20 об.

⁵² Там же, л. 21.

⁵³ НГАБ, ф. 319, воп. 2, спр. 499, арк. 2 (на копіі маецца польскамоўны тэкст наступнага зместу: «Году 1817 месяца лістапада 6 дня перад актамі Яго Імператарскай Вялікасці гродскімі павету Слонімскага асабіста з'явіўся яго міласць пан Юзаф Вішнеўскі і падаў да актаў гэтую копію аўтэнтычнай старой метрыкі з выдраным праз старасць кавалкам і нечытэльнай рэштай, пры аплаце за звычайную паперу 50 капеек меддзю»).

ditia na jmie Franciszka, syna pana Filipa y pani Teresy Skrzendzienskoie Hryhorowiczow Wiszniewskich z Wiszoworowszczyzny. Kumom pan Symon Fiedorowicz, kumoiu pani Nastazya Prokopowiczowioia ... Iwan Petuszko, swieszczennik wysocki, rukoju własnoju. L[ocus] s[igilli]⁵⁴.

Адзначым, што запіс ад 1632 г. быў здзейснены святаром, які займаў пасаду слонімскага пратапопа. Як і ў выпадку з Мірскай царквой, мы бачым, што найбольш раннія ўпарадкаванае вядзенне метрык заўважаецца там, дзе на пасадах святароў знаходзяцца прадстаўнікі іерархіі сярэдняга звяна.

У кнігах Лідскага гродскага суда за 1786 г. былі актыкаваны запісы з метрычных кніг аб ахрышчаных царквы ў в. Турэйск Лідскага пав. 1660 і 1663 гг. Запісы былі складзены на польскай мове:

[1660 г.] Roku tyśiąc sześćset szesdziesiątego Julyi dnia osmego ja x [iądz] Antoni Prokopowicz, paroch Tureyski, okrzscilem y bierzmowalem Pawła z oycy z Ławryna Gławdela z matki Anny. Kum Krzysztof Rac, kuma Elzbieta Prokopowiczowna z okolicy Romanowicz.

[1663 г.] Roku tyśiąc szescset szesdziesiąt trzeciego miesiąca Aprila dnia osminastego ja x [iądz] Antoni Prokopowicz, paroch Tureyski, okrzscilem y bierzmowalem Alexandra z oycy z Ławryna Gławdela z matki Anny. Kum Michał Uhlik, kuma Paraska Racowa z okolicy Romanowicz⁵⁵.

Цікавую інфармацыю наконт вядзення метрычных кніг у «дазамоўскі» перыяд ўтрымліваюць пратаколы генеральных візітацый царкваў Уладзімірскага афіцыялату Уладзімірска-Брэсцкай епархіі 1695–1696 гг.⁵⁶ Дзякуючы таму, што візітатар быў не надта лаканічным, мы можам даведацца, што наяўнасць метрычных кніг правяралася ў своеасаблівай звязцы «метрыка — памяннік» альбо нават «метрыка — памяннік — купель для хрышчэння». Відавочна памяннікі замянялі метрычныя кнігі аб памерлых, абавязковае

⁵⁴ Там же, арк. 7 (на копіі маецца польскамоўны тэкст наступнага зместу: «Году 1817 месеца лістапада 6 дня перад актамі Яго Імператарскай Вялікасіці гродскімі павету Слонімскага асабіста з’явіўся яго міласць пан Юзаф Вішнеўскі і падаў да актаў гэтую копію аўтэнтычнай старой спархнелай метрыкі, якую ўсяляк прачытаць можна, пры аглаце за звычайную паперу 50 капеек меддзю»).

⁵⁵ Вадзім В. Урублеўскі, «Прыклад актыкацыі генеалагічных дакументаў у актавых кнігах Лідскага гродскага суда», *Архіварыус: зборнік навуковых наведан. і арт.* 14 (2016): 117–126.

⁵⁶ *Генеральні візітацыі царкоў і монастирив.*

вядзенне якіх у той час яшчэ не патрабавалася. Можна лішні раз пераканацца, што практыка вядзення памяннікоў мела нашмат больш даўнюю традыцыю: запісы кшталту «метрыкі не бачылі, толькі памяннік», «метрыка яшчэ не пісаная, памяннік ёсць»⁵⁷ сустракаюцца часта, а вось запісы аб наяўнасці метрык і адсутнасці памяннікоў не трапляюцца ўвогуле. У нашым распараджэнні маюцца і канкрэтныя прыклады таго, што ў «дазамоўскі» перыяд памяннік успрымаўся як трэцяя частка метрычных кніг. Метрычныя запісы царквы ў м. Узда Мінскага пав., якія пачалі весціся ў адмысловай кнізе з 1716 г., складаліся з трох частак — запісаў аб хрышчэннях, аб шлюбах і «суботніка» (памянніка)⁵⁸.

Ёсць ускосныя сведчанні аб тым, што метрычныя кнігі візітуемых у 1695–1696 гг. царкваў складаліся на «рускай» мове. У польскамоўным тэксце пратаколаў пісар зрэдку дапускаў устаўкі «па-руску», калі справа тычылася прадметаў, якія ўтрымлівалі «рускі» тэкст. Гэта былі надпісы на званых, назвы некаторых літургічных кніг, асобныя элементы царкоўнага начыння, польскіх адпаведнікаў якіх пісар не ведаў, а таксама «суботнікі (памяннікі — Д. Л.) и метрики»⁵⁹. Таксама маюцца сведчанні аб тым, што практыка абавязковага вядзення метрычных кніг яшчэ не мела паводле стану на 1695–1696 гг. працяглай традыцыі. Так, пры некаторых храмах было адзначана:

«Метрыка толькі ў нататках»; «метрыка некалькі гадоў не пісаная»; «метрыка тры гады не пісаная»; «метрыка мала што пісаная»; «метрыка ў нататках некалі была»; «метрыка ні такая, ні сякая»; «метрыкі толькі трошкі»; «метрыкі ... толькі нататкі асобныя»; нарэшце «метрыка ёсць, [але] яшчэ не пісаная»⁶⁰.

Вядзенне некаторых метрык запачаткоўвалася непасрэдна ў часе правядзення візітацыі: «метрыка зараз пачынаецца»⁶¹. Прыблізную дынаміку распаўсюджвання вядзення метрычных кніг можна прасачыць з дапамогай распрацаванай сістэмы падліку апісанняў

⁵⁷ Там же, 30, 70.

⁵⁸ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1064.

⁵⁹ *Генеральні візітацыі царкоў і монастирив*, 73, 78.

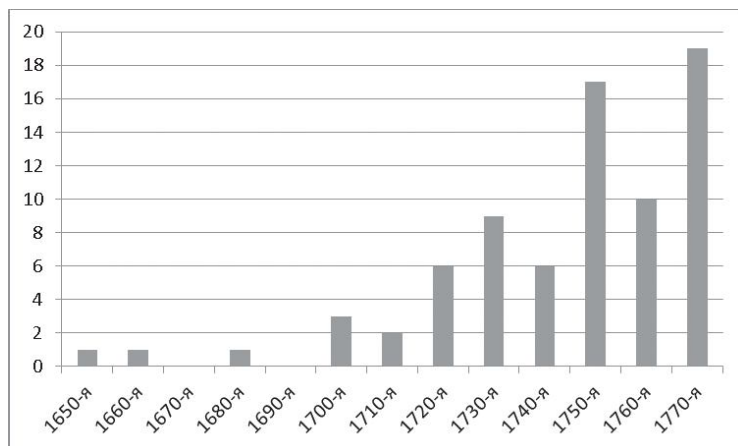
⁶⁰ Там же, 5, 9, 23, 28, 55, 62, 66, 70, 88.

⁶¹ Там же, 121.

царкоўных архіваў. У шматтомным «Описании церквей и приходов Минской епархии»⁶², якое выйшла ў 1879 г., маецца апісанне архіваў 521 царквы Мінскай епархіі з пазначэннем, з якога года захаваліся пры кожнай метрычныя кнігі. Самыя старажытныя дакументы з многіх царкоўных архіваў былі на той час ужо здадзены ў кансісторыю. Тым не менш былі вынесены звесткі аб наяўнасці пры царквах метрычных кніг да 1780-х гг. з улікам «дэкадаў» — дзесяцігоддзяў, у якія пачалося іх вядзенне. У выглядзе графіка гэтыя дадзеныя выглядаюць наступным чынам:

Графік 1

Метрычныя кнігі ў архівах царкваў Мінскай епархіі з пазначэннем «дэкады» пачатку іх вядзення, 1879 г.⁶³

Як бачым, да 1720-х гг. маюцца толькі адзінаквыя згадкі аб упарадкаваным вядзенні метрычных кніг. З 1720-х гг. можна гаварыць аб тым, што практыка ўпарадкаванага вядзення набывае распаўсюджанне. Да таго ж, варта адзначыць, што ў «дазамайскі» перыяд ад-

⁶² Описание церквей и приходов Минской епархии, составленное по официально затребованным от причтов сведениям. Т. I: Минский уезд; Т. II: Борисовский уезд; Т. III: Слуцкий уезд; Т. IV: Игуменский уезд; Т. V: Мозырский уезд; Т. VI: — Пинский уезд; Т. VII: Бобруйский уезд; Т. VIII: Речицкий уезд; Т. IX: Новогрудский уезд (Минск, 1879).

⁶³ Мае падлікі паводле прыведзенага вышэй выдання.

сутнічала якая бы то ні было ўніфікацыя ў складанні запісаў. Толькі пастановы Замойскага сабора і літаратура, якая пабачыла свет у іх выніку, вывелі царкоўнае справаводства на якасна новы ўзровень.

«Паслязамойскі» перыяд

У гэтай частцы даследавання з дапамогай распрацаванай метадыкі аналіза захаваных арыгінальных метрычных кніг паспрабуем разгледзець інтэнсіўнасць выкарыстання «рускай» мовы ўніяцкім святарствам у справаводстве да моманту падзелаў Рэчы Паспалітай. Упершыню дакладны фармуляр запісу ў метрычную кнігу аб хрышчэнні з'явіўся ў катэхізісе Леона Кішкі «Собраніе припадковъ краткое»⁶⁴ (Супрасль, 1722):

Чи треба окрещеннаго въ метрыки вписати? СѢТВѢТЬ. Треба такими словами: Азь, іерей Им[я]р[е]къ, Презвтеръ Ц[е]ркве им[я]р[е]къ, року, м[еся]ца им[я]р[е]къ, дня им[я]р[е]къ, окрестихъ въ Ц[е]ркви им[я]р[е]къ Раба Б[о]жия им[я]р[е]къ, рожденнаго вт родителей им[я]р[е]къ. Родителіе крестныи при Крещеніи были им[я]р[е]къ⁶⁵.

Папярэднія катэхізісы агаворвалі толькі форму хрышчэння, то бок словы, якія мусіць прамовіць святар дзеля таго, каб сакрамант адбыўся. Неабходнасць пісьмовай фіксацыі факта хрышчэння не адзначалася. Нават у больш раннім катэхізісе самога Кішкі «Now rożnych przyradkowъ» (Люблін, 1693) нічога не гаварылася аб абавязковым натаванні хрышчэння ў адмысловых кнігах⁶⁶.

Катэхізіс 1722 г. таксама адзначаў неабходнасць натаваць запісы аб шлюбе, аднак дакладны фармуляр гэтых запісаў не падаваўся:

Чи треба в Книгу названую Метрику вписовати Имена и Прозвѣска вступючихъ в Стань Малженскій? СѢТВѢТЬ. В книгу названую Метрику треба вписовати Имена и Прозвѣска вступючихъ в Стань Малженскій, впрочъ зась того треба абы и Іерей свое Имѣ вписаль,

⁶⁴ Кішка, Собраніе припадковъ краткое.

⁶⁵ Там же, 14.

⁶⁶ Leon Kiszka, Now rożnych przyradkowъ z pełni doktorowъ theologii moralney ziawiony, to iest Kazusy Ruskiemu duchowieństwu przez o. Leona Kiszke, bazyliana, spisane y do druku podane roku 1693 (Lublin, 1693).

который Шлюбъ даетъ, мѣсто, на котором Шлюбъ даетъ, Рок, М[е]с[я]ць и день, которого Шлюбъ даетъ⁶⁷.

Гэтае выданне заслугоўвае асаблівай увагі праз тое, што ўсе нормы, якія яно ўтрымлівала, за хуткі прамежак часу былі даведзены да кожнага святара. Ужо ў сярэдзіне 1720-х гг. была распрацавана сістэма захадаў, якая была скіравана на тое, каб асобнік кнігі быў набыты кожнай парафіяй. Кантроль за наяўнасцю кніг ажыццяўлялі дэканы. Яны арганізавалі і сам працэс пакупкі. Гэтыя шляхі выразна можна прасачыць на прыкладзе бібліятэкі царквы ў в. Добрынь Брэсцкага пав.: «За «Прыпадкі» грошы аддадзеныя айцу Віразубу, але іх («Прыпадкаў») яшчэ не атрымана»⁶⁸. Супастаўленне гэтай заўвагі з іншымі дадзенымі паказвае, што дастаўка кнігі заказчыку ішла даволі хутка: Ян Віразуб не з'яўляўся брэсцкім дэканам як мінімум са снежня 1725 г., а апісанне добрынскай бібліятэкі датуецца маем 1726 г. То бок ад моманту ўнясення грошай да атрымання тавару праходзіла каля шасці месяцаў. Нашы падлікі па пяці дэканатах Уладзімірска-Брэсцкай епархіі паказваюць, што на 1759 г. на 115 цэркваў адзначанай тэрыторыі прыпадала 67 асобнікаў кнігі⁶⁹, то бок праз два з паловай дзесяцігоддзі ад моманту выхада кнігай было забяспечана каля 60% цэркваў. У канцы XVIII ст. асобнік кнігі быў ужо практычна пры кожнай парафіі⁷⁰.

Наглядным прыкладам таго, што кніга адрасавалася кожнаму святару персанальна, з'яўляюцца т.зв. двюхпарафіяльныя, альбо двухпрыходскія цэрквы, то бок цэрквы з вялікімі парафіямі, пры якіх служылі два парафіяльныя святары. Усё царкоўнае начынне ў такіх цэрквах у ходзе візітацыі апісвалася разам, за выключэннем метрычных кніг, вядзенне якіх кантралявалася асобна. У кнігазборах такіх двюхпарафіяльных цэркваў можна сустрэць наяўнасць двух асобнікаў кнігі «Собраніе прыпадкаў краткое» — па адным для кожнага святара⁷¹. Да таго ж, наяўнасць альбо адсутнасць гэтай кнігі

⁶⁷ Кішка, *Собраніе прыпадкаў краткое*, 81.

⁶⁸ APL, z. 95, sp. 101, s. 222.

⁶⁹ Дзяніс Лісейчыкаў, *Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720–1839 гг.* (Мінск, 2011), 89.

⁷⁰ Цыт. паводле: Корзо, *Украинская и белорусская катехетическая традиция*, 443.

⁷¹ APL, z. 95, sp. 101, s. 197 v. (царква ў в. Сцяпанкі Брэсцкага пав.)

ў візітацыйх фіксавалася ўпоравень з абавязковай наяўнасцю службоўніка. Толькі пры адсутнасці «Собранія» ў царкоўным кнігазборы можна сустрэць нататкі кшталту «Прыпадкаў» не прыдбана»⁷².

«Собраніе припадкаў краткое» ў XVIII ст. у колах парафіяльнага святарства выступала асноўнай крыніцай русчызны. Ёсць прамыя сведчанні, што менавіта гэтая кніга служыла святарам крыніцай і слоўнікам пісьмовай «рускай» мовы пры спробах фальсіфікацыі дакументаў, якія нібыта датаваліся пачаткам XVII ст.⁷³

Уласна ж тэкст пастаноў Замойскага сабора выйшаў асобнай кнігай на лацінскай мове ў Рыме 1724 г. Тут таксама была дакладна прапісаная форма натавання метрычных запісаў, якая крыху адрознівалася ад кішкаўскай «Азь, Іерей»: «Die __, Mense __, Anno __. Ego, N., Parochus Ecclesiae N., baptizavi N. filium N.N., legitimorum Conjugum, natum die __. Patrini fuerunt N.N. eumdemque baptizatum confirmavi. Patrinus fuit N.»; для пазашлюбных дзяцей прадугледжвалася форма «Baptizavi N. ex incertis parentibus»⁷⁴. Праз малую даступнасць гэтай кнігі і праз слабое веданне парафіяльнымі святарамі лаціны такая форма запісу не стала распаўсюджанай. Толькі пасля выхаду ў свет перакладу кнігі на польскую мову ў 1785 г. у друкарні віленскіх базыльянаў польскамоўны варыянт гэтай формы пачаў набываць папулярнасць⁷⁵.

⁷² Там же, s. 200 v.

⁷³ Дзяніс Лісейчыкаў, ««Poneże Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...»: сфальсіфікаваная візіта царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета Вялікага Княства Літоўскага 1621 года,» *Архіварыус: зборнік навуковых паведамл. і арт.* 14 (2016): 158–174.

⁷⁴ *Synodus Provincialis Ruthenorum habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX. Sanctissimo Domino Nostro Benedicto PP. XIII Dicata* (Roma, 1724), 67–68.

⁷⁵ *Synod prowincjalny ruski w mieście Zamoysciu Roku 1720 odprawiony, a w r. 1724 za rozkazem S.K. de Propag. F. łacinskim językiem w Rzymie z druku wydany. Potym wkrótce z zalecenia J.W.J.X. Leona Kiszki, metropolity Całey Rusi, na polski przez J. X. Polikarpa Filipowicza, Z. S. Bazylego W., opata Pńskiego na Leszczu, przewiedziony. W tym języku dopiero z słow istnością i sposobem pisania tamtych lat pisarza i z krótkim od tegoż dla spowiedników pamiętnikiem przedrukowany Roku Pńskiego 1785* (Vilnius, 1785), 57. Форма польскамоўнага запісу паводле гэтай кнігі гучыць наступным чынам: «Dnia n., miesiąca n., roku n. Ja N., Pleban Kościoła N., okrzściłem syna N.N. małżaków prawdziwych, który się narodził dnia n. Oyciec Chrzestny był N. Matka Chrzestna N. i tegoż okrzczonego bierzmowałem».

Аднак важна адзначыць тое, што ў кнізе пастаноў Замойскага сабора 1724 г. упершыню ў якасці неад'емнай часткі хрышчэння было запісана «denique librum habeant Parochi peculiarem pro Bapismo»⁷⁶ («нарэшце святары (павінны) мець адмысловую кнігу для (ўпісання) ахрышчаных»). Практычна тое самае гаварылася і аб блаславенні шлюбаў, з адной толькі розніцай, што не была прыведзена дакладная форма адпаведнага запісу⁷⁷. З гэтага часу, як убачым далей, пытанне пра абавязковае вядзенне метрычных запісаў у выглядзе асобнай кнігі пачало ўздымацца на епархіяльных саборах і дэканскіх саборыхах.

Такім чынам менавіта з 1720-х гг. пачынаецца якасна новы этап у вядзенні метрычных кніг пры парафіяльных цэрквах. Па-першае, быў упершыню зададзены стандарт вядзення метрычных запісаў аб народжаных паводле фармуляра «Азь, Іерей...». Па-другое быў выпрацаваны механізм, каб гэты стандарт у кароткі час дайшоў практычна да кожнай парафіі. І па-трэцяе, епархіяльныя саборы, дэканскія саборыкі і візітатары пачалі кантраляваць абавязковае вядзенне метрычных запісаў у выглядзе асобных кніг.

Як паказала наша даследаванне, існавалі пэўныя рэгіянальныя асаблівасці ў бытаванні «рускай» мовы ў царкоўным справаводстве і ў распаўсюджанасці формы «Азь, Іерей...». Дзеля таго, каб скласці агульную карціну вядзення метрычных кніг, была распрацавана наступная схема. Для аналізу былі адабраны ўсе захаваныя да нашага часу ў сховішчах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі арыгінальныя метрычныя кнігі цэркваў да моманту раздзелаў Рэчы Паспалітай (такіх было налічана 93). У НГАБ захоўваюцца аўтэнтычныя метрычныя кнігі XVIII ст. тых уніяцкіх цэркваў, якія ў канцы стагоддзя апынуліся ў складзе Мінскай губерні. Калі ж за аснову браць епархіяльныя межы XVIII ст., то гэта Лагойскі, Мінскі, Навагрудскі, Палескі афіцыялаты Кіеўска-Віленскай мітрапаліцкай епархіі, абодва афіцыялаты Пінска-Тураўскай епархіі, частка Полацкага афіцыялату Полацкай архіепархіі (Барысаўскі і Чашніцкі дэканаты). У адносінах да кожнай кнігі былі зроблены падлікі колькасці запісаў за год з пазначэннем мовы гэтых запісаў. Прыклад прыклад фармуляра падобнай апрацоўкі:

⁷⁶ *Synodus Provincialis Ruthenorum*, 67.

⁷⁷ Там же, 91.

Царква ў м. Пагост (Пагост-Загародскі)⁷⁸ Пінскага павета:

Год	Колькасць запісаў	«Па-руску»		Па-польску	
		агулам	у%	агулам	у%
1750	5	0	0	5	100
1751	29	0	0	29	100
1752	0	0	0	0	0
1753	12	0	0	12	100
1754	14	1	7,1	13	92,9
1755	27	2	7,4	25	92,6
1756	31	0	0	31	100
1757	16	0	0	16	100
1758	34	9	26,5	25	73,5
1759	23	5	21,7	18	78,3
1760	34	17	50	17	50
1761	62	22	35,5	40	64,5
1762	53	13	24,5	40	75,5
1763	53	17	32,1	36	67,9
1764	50	14	28	36	72
1765	26	9	34,6	17	65,4
1766	23	10	43,5	13	56,5
1767	56	6	10,7	50	89,3
1768	54	10	18,5	44	81,5
1769	45	9	20	36	80
1770	55	6	10,9	49	89,1
1771	68	0	0	68	100
1772	45	0	0	45	100

Як відаць з табліцы, сталае выкарыстанне «рускай» мовы ў царкоўным справаводстве пачалося з 1758 г. «Рускай» мовай лацінскай графікай быў запісаны тытульны аркуш метрычнай кнігі («*Metrika duchownaia cerkwi Pohoskoj zaczata w roku 1750*»⁷⁹), і на гэтым на доўгі перыяд русчызна ў кнізе сканчаецца. Калі пашукаць тлумачэнні гэтай з'явы, то можна высветліць, што 22 кастрычніка 1758 г. царкву ў м. Пагост візітаваў генеральны візітатар базыльянін Тадэвуш Зарускі⁸⁰. Менавіта пасля візітацыі святар пачаў весці запісы ў метрычных кнігах на «рускай» мове паводле фармуляра «Азь, Іерей...». Нават у тым выпадку, калі ён выкарыстоўваў польскую

⁷⁸ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1429.

⁷⁹ Там же, арк. 1.

⁸⁰ Там же, арк. 20 адв.

мову, то гэтыя запісы таксама рабіліся паводле калькаванай формы «Ja, prezbiter...».

Мова справаводства часта залежала ад змены святарскіх пакаленняў. Святар Ян Тарановіч, які выкарыстоўваў «рускую» мову, памёр 26 студзеня 1771 г. Яго наступнік Адам Шамятыла выкарыстоўваў толькі польскую мову. Час поўнага пераходу на польскую (пасля 21 снежня 1770 г.) верагодна супадае з пачаткам смяротнай хваробы Яна Тарановіча, пасля чаго той цалкам адышоў ад спраў.

Яшчэ адной спецыфікай выкарыстання «рускай» мовы ў царкоўным справаводстве з'яўляецца бытаванне яе асобнай формы, «трансліту», то бок выкарыстання лацінскай графікі для натавання «рускага» тэкста. Такая форма была пераходнай да польскамоўнага справаводства і сустракалася толькі пры адзінкавых цэрквах. Прыклад прыклад фармуляра аналізу царкоўнага справаводства, дзе выкарыстоўваўся «трансліт»:

Царква ў м. Пагост⁸¹ Аршанскага павета
(Выкарыстанне «трансліта» пазначана паўтлустым курсівам)

Год	Колькасць запісаў	«Па-руску»		Па-польску	
		агулам	у%	агулам	у%
1715	1	1	100	0	0
1716	1	1	100	0	0
1717	1	1	100	0	0
1718	1	1	100	0	0
1719	0	0	0	0	0
1720	2	2	100	0	0
1721	1	1	100	0	0
1722	1	1	100	0	0
1723	1	1	100	0	0
1724	3	3	100	0	0
1725	3	3	100	0	0
1726	2	2	100	0	0
1727	4	4	100	0	0
1728	5	5	100	0	0
1729	3	3	100	0	0
1730	3	3	100	0	0
1731	5	5	100	0	0
1732	1	1	100	0	0
1733	7	7	100	0	0

⁸¹ Там же, спр. 1068.

1734	5	5	100	0	0
1735	7	7	100	0	0
1736	5	5	100	0	0
1737	7	7	100	0	0
1738	4	4	100	0	0
1739	7	7	100	0	0
1740	2	2	100	0	0
1741	11	11	100	0	0
1742	6	6	100	0	0
1743	6	6	100	0	0
1744	11	11	100	0	0
1745	9	2	22,2	7	77,8
1746	12	0	0	12	100
1747	16	0	0	16	100
1748	9	0	0	9	100
1749	25	0	0	25	100
1750	9	0	0	9	100
1751	21	0	0	21	100
1752	16	0	0	16	100
1753	18	0	0	18	100
1754	24	0	0	24	100
1755	23	0	0	23	100
1756	19	0	0	19	100
1757	18	0	0	18	100
1758	21	0	0	21	100
1759	13	0	0	13	100
1760	18	0	0	18	100
1761	15	0	0	15	100
1762	21	0	0	21	100
1763	15	0	0	15	100
1764	25	0	0	25	100
1765	27	0	0	27	100
1766	27	0	0	27	100

Як бачым, час пераважнага пераходу на польскую мову тут — 1745 г., а менавіта перыяд паміж 20 студзеня і 17 лютага 1745 г.⁸² Пераход гэты таксама напрамую звязаны са зменай святарскага пакалення. «Рускамоўныя» запісы, у тым ліку і трансліт, належаць пярэму святара Яна Нарановіча, польскамоўныя запісы — пярэму яго сына святара Аляксандра Нарановіча.

Таксама можна ўбачыць, што да пачатку 1730-х гг. штогод занатаваны толькі адзінкавыя запісы (маецца нават адзін запіс аб шлюбзе за 1698 г., які не патрапіў у прыведзеную табліцу). Святар Ян Нарановіч пачаў весці метрычныя запісы ў асобнай кнізе, віда-

⁸² Там же, арк. 18–18 адв.

вочна, пасля адбытага епархіяльнага сабору. На тытульным аркушы метрычнай кнігі маецца запіс наступнага зместа: «Metryka Krzstow cerkwi Pohoskiey, zaczynajac od Congregaciey Minskiey r[oku] 1726 d[nia] 30 augusta stylo veteri odprawioney»⁸³. Да гэтага метрычныя кнігі вяліся на асобных картках, якія ў 1726 г. былі перапісаны ў кнігу. Падобныя запісы часта сустракаюцца ў метрычных кнігах цэркваў Мінскага афіцыялата. Напрыклад, вельмі падобны запіс утрымліваюць кнігі царквы св. Іллі ў м. Дукора Мінскага пав.: «Metryka Szlubow cerkwi Dukorskiey, zaczynajac od Congregaciey Minskiey r[oku] 1727 d[nia] 11 sep[temb]ra stylo veteri celebrowaney»⁸⁴.

З гэтага вынікае, што ў «паслязамойскі» перыяд адным з пытанняў, якія разглядаліся на епархіяльных саборах, было вядзенне ўпарадкаваных метрычных запісаў у адмысловых асобных кнігах. Гэтыя ж саборы таксама ўводзілі ва ўжытак стандарт запаўнення метрык паводле формы «Азь, Іерей...». Пытанні ўніфікацыі, верагодна, залежалі ад рэгіёну. Калі на ўсходзе і поўдні Мінскага афіцыялату паводле пастаноў епархіяльных сабораў уводзілася вядзенне «рускамоўных» запісаў стандартызаванага ўзору, то на захадзе Мінскага афіцыялату распаўсюджанне атрымала толькі сама форма запісаў, а мовай іх была польская. Напрыклад, форма «Ja, karłan ..., okrzscij Sługe Bożego (варыянт — Sługu Bożego)» у 1720-я–1740-я гг. была характэрная для справаводства цэркваў у вв. Вялікія Сітцы, Вялікае Гняздзілава і Жосна Ашмянскага павяту⁸⁵.

Такія альбо прыблізна такія фармуляры аналізу былі складзеныя намі да ўсіх арыгінальных метрычных кніг за перыяд да раздзелаў Рэчы Паспалітай (такіх парафій назбіралася 93). Прыводзіць іх усё ў дадзеным даследаванні было б немэтазгодна. Вынікі, якія атрымаліся ў ходзе аналізу, былі нанесены на карту (гл. Дадатак 1.1). На карту таксама былі нанесены тыя цэрквы, аўтэнтычных метрычных кніг па якіх не захавалася, аднак захаваліся дакладныя звесткі аб мове іх складання. Гэта цэрквы, па якіх маюцца капійныя «рускамоўныя» метрычныя запісы, а менавіта: у в. Высацк Слонімскага пав. 1632–1664 гг.⁸⁶; у м. Мір Навагрудскага пав. 1653–1687 гг.⁸⁷;

⁸³ Там же, арк. 1.

⁸⁴ Там же, спр. 1071, арк. 32.

⁸⁵ Там же, спр. 783, арк. 12 адв.

⁸⁶ Там же, ф. 319, воп. 2, спр. 499, арк. 2, 7.

⁸⁷ *Описание церквей и приходоов Минской епархии*. Т. IX: *Новогрудский уезд*, 101.

у м. Сіняўка Навагрудскага пав. 1742 г.⁸⁸; у в. Замошша Пінскага пав. 1754 г.⁸⁹; у в. Балажэвічы Мазырскага пав. 1761 г.⁹⁰; царква ў в. Турэйск Лідскага пав., па якой захаваліся польскамоўныя капійныя запісы за 1660–1663 гг.⁹¹ Такім чынам разам з гэтымі сям'ю выпадкамі на карце былі змешчаны дадзеныя па 100 цэрквах.

Пры нанясенні вынікаў аналізу мовы метрычных кніг XVII–XVIII ст. на карту вылучылася 7 выразных рэгіёнаў са сваёй спецыфікай (гл.: Дадатак 1.1):

Рэгіён 1: 8 цэркваў (Лагойскі афіцыялат «Літоўскай» часткі Кіеўска-Віленскай епархіі);

Рэгіён 2: 5 цэркваў (Барысаўскі і Лепельскі дэканаты Полацкай епархіі);

Рэгіён 3: 43 царквы (Мінскі афіцыялат «Літоўскай» часткі Кіеўска-Віленскай епархіі);

Рэгіён 4: 9 цэркваў (Навагрудскі афіцыялат «Літоўскай» часткі Кіеўска-Віленскай епархіі);

Рэгіён 5: 13 цэркваў (Палескі афіцыялат «Літоўскай» часткі Кіеўска-Віленскай епархіі);

Рэгіён 6: 18 цэркваў (абодва афіцыялаты Пінска-Тураўская епархія);

Рэгіён 7: 4 царквы (Брагінскі дэканат «Кароннай» часткі Кіеўска-Віленскай епархіі).

Для большай нагляднасці паспрабуем прадставіць атрыманыя дадзеныя па рэгіёнах у абсалютных лічбах. Скарыстаемся наступнай шкалой вымярэння. Калі вядома, што пры царкве вяліся паўнаватасныя метрычныя кнігі на «рускай» альбо польскай мове⁹², то дадзеныя па гэтай царкве будуць даваць 1 бал у скарбонку «рускага» ці польскага боку. Калі пры складанні метрычных запісаў выкарыстоўваўся трансліт⁹³, то такая царква будзе даваць 0,75 балаў у «рускую» скарбонку, 0,25 — у польскую. Калі ж выкарыстанне «рускай» мовы ў метрычных кнігах не ішло далей за аздабленне тытульнага

⁸⁸ НГАБ, ф. 319, воп. 2, спр. 754, арк. 96.

⁸⁹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (далей — LVIA), f. 597, ap. 2, b. 123, l. 50.

⁹⁰ Там же, б. 125, l. 11.

⁹¹ Урублеўскі, «Прыклад актыкацыі».

⁹² Пазначана на карце ў Дадатку 1 белым («руская» мова) альбо чорным (польская мова) гузікам.

⁹³ Пазначана на карце ў Дадатку 1 белым гузікам з чырвонай кропкай.

аркуша⁹⁴, то такая царква будзе даваць у «рускую» скарбонку 0,25 бала, а ў польскую — 0,75. На наступным этапе суму балаў па гэтых дзвюх мовах падамо ў працэнтных суадносінах. Абсалютныя лічбы суадносінаў па ўсіх сямі рэгіёнах выглядаюць наступным чынам:

Табліца 2

Працэнтныя суадносіны выкарыстання «рускай» і польскай мовы ў метрычных кнігах уніяцкіх цэркваў XVII–XVIII ст.

Рэгіён	Колькасць цэркваў	«Руская» мова	Польская мова
1. Лагойскі афіцыялат Кіеўска-Віленскай епархіі	8	0%	100%
2. Барысаўскі і Лепельскі дэканаты Полацкай епархіі	5	5%	95%
3. Мінскі афіцыялат Кіеўска-Віленскай епархіі	43	6,4%	93,6%
4. Навагрудскі афіцыялат Кіеўска-Віленскай епархіі	9	30,5%	69,5%
5. Палескі афіцыялат Кіеўска-Віленскай епархіі	13	7,7%	92,3%
6. Пінска-Тураўская епархія	18	62,5%	37,5%
7. Брагінскі дэканат Кіеўска-Віленскай епархіі	4	100%	0%

С прадстаўленай табліцы і складзенай карты можна зрабіць важныя высновы. Традыцыі пісьмовай рускай мовы да канца XVIII ст. захаваліся на тэрыторыі Брагінскага дэканата Кіеўска-Віленскай епархіі (Рэгіён 7: 100%) і тэрыторыі Пінска-Тураўскай епархіі (Рэгіён 6: 62,5%), асабліва ва ўсходняй яе частцы, Мазырскім павеце. Гэтыя традыцыі доўгі час трымаліся і на поўдні Навагрудскага і Рэчыцкага паведаў. Такі феномен можна патлумачыць блізкасцю гэтых тэрыторый да значнага культурнага цэнтра, своеасаблівага асяродка рускай мовы Кіева, стасункі з якім падтрымліваліся паводле транспартных артэрый — рэк Дняпра і Прыпяці.

⁹⁴ Пазначана на карце ў Дадатку 1 белым гузікам з чорнай кропкай.

На астатняй тэрыторыі Навагрудскага, Мінскага і заходняй часткі Аршанскага паведа (Рэгіёны 3 і 4) традыцыя пісьмовай рускай мовы практычна згасла ўжо да сярэдзіны XVIII ст. (6,4% і 30,5% адпаведна). У другой палове XVIII ст. яе выкарыстанне тут рудыментарна захавалася на тытульных аркушах метрычных кніг некаторых цэркваў. Самыя паўночныя і ўсходнія тэрыторыі — частка Ашмянскага і Рэчыцкага паведа, фрагмент Полацкага ваяводства (Рэгіёны 1, 2 і 5) — практычна не далі прыкладаў больш-менш значнага выкарыстання «рускай» мовы ў справаводствах, прычым часам нават на ранніх этапах, першай трэці XVIII, і нават канцы XVII ст. Працэнт заангажаванасці рускай мовы ў справаводствах па гэтых рэгіёнах быў 0%, 5% і 7,7% адпаведна.

«Руская» мова метрычных кніг: фармуляр і жывая традыцыя

Паўстае пытанне, наколькі выкарыстанне запісаў паводле фармуляра «Азь, Іерей...» адекватна адлюстроўвае навык валодання «рускай» мовай у святара? Магчыма меў месца звычайны фармальны падыход да справы? Калі ёсць патрабаванне весці нататкі паводле дакладнага ўзора — дык ёсць і адпаведныя запісы! Аднак у рэальнасці ўсё выглядае інакш. Як ужо неаднаразова гаварылася, у кнізе «Собраніе припадковъ» (1722 г.) быў прыведзены дакладны фармуляр запаўнення метрычнага запісу аб хрышчэнні. Лексічны склад фармуляра, акрамя хіба слова «рок», утваралі царкоўнаславянскія словы. Аднак пры натаванні запісу ў святара былі шырокія магчымасці імправізаваць, падганяючы фармуляр пад традыцыйны жывога маўлення, якія панавалі ў пэўнай мясцовасці. Менавіта таму мы маем поўнае права называць кірылічныя запісы ў метрычных кнігах не прыкладам выкарыстання царкоўнаславянскай мовы, якая абмяжоўвалася толькі фармулярам, а прыкладам пісьмовай «рускай» мовы.

Самымі распаўсюджанымі адыходамі ад дакладнага фармуляра былі: напісанне «з родителеи» замест «от родителеи», альбо нават аддзяляючы бацькоў адзін ад аднога зваротамі «з отца», «зъ матери» (варыянты «з матки» альбо «з мати»). Амаль заўсёды фармуліроўка «родителіе крестныи» замянялася звыклымі прастароднымі «кум» і «кума», радзей афіцыйным тэрмінам «восприемники /

восприемницы»). Для пазначэння, што парафіяне паходзяць з таго сяла, дзе знаходзіцца і сам храм, святар царквы ў в. Гарадзец Пінскага пав. выкарыстоўваў тэрміны «тутеиши» і «тутеиша»⁹⁵. Ён жа сведкаў пры шлюбе называў «сваты»⁹⁶. Святары царквы ў в. Грушнае Оўруцкага пав. для пазначэння парафіян сялянскага паходжання ўжывалі распаўсюджаны тэрмін «працовитые»⁹⁷.

Найбольшая магчымасць для творчага падыходу была ў святароў пры напісанні імёнаў уласных, якія займалі значны аб'ём усяго запіса. Тут уплыў царкоўнаславяншчыны быў зусім нязначны. Паколькі асноўнымі фігурантамі метрычных запісаў былі сяляне і жыхары дробных мястэчак, то святары ў запісах аддавалі перавагу простанародным формам імёнаў:

Авдоця (Авдюха), Агапа, Алена (Олена), Алесь (Олесь), Амелян (Омелян), Апанас, Арына (Оришка), Атрахим (Атрошка), Ахрем, Василь (Васька), Гаврила, Ганна, Гарасим, Гришина, Грышка (Гриц), Данило, Ежеп, Игнат, Іовга, Катерина (Кацоха), Кирило (Кирыла, Курыла), Крыся, Ксеня, Левон, Люба, Миколай, Навум, Настася, Павлюк, Палагея, Памфило, Параска, Петро, Прося, Савка, Самусь (Самоило), Стахей, Сцепан, Тася, Терешко, Тимох (Цимох), Хведор (Хвесько), Хвесья, Хима, Явмен, Явхим (Авхим), Яким, Ярмола, Яська (Еська).

Жывая традыцыя русчызны праяўлялася і ў частай практыцы напісання прозвішчаў замужніх жанчын паводле прозвішча (імя) мужа з даданнем простанародных канчаткаў *-іха*, — *ыха*:

Алексиха, Бараниха, Богатыревичиха, Болобаниха, Грыгориха, Занюгичиха, Кириковичиха, Козачиха, Комчиха, Коржиха, Королиха, Любимчиха, Матвейиха, Наваричиха, Окунчыха, Олешчыха, Павловичиха, Пантелеиха, Прокопиха, Ревячиха, Рубасиха, Рудиха, Савчиха, Саковичиха, Семениха, Сичевичиха, Солоневичиха, Суховершиха, Талабаиха, Тимошиха, Хведориха, Хведчиха, Хомичиха, Янковичиха, Ярмошыха.

Пры напісанні некаторых словаў праяўляліся асаблівасці жывой гутарковай мовы. Гэта напісанне канчаткаў дзеясловаў у мінулым часе *-ыл як -ыв*, — *ал як -ав* (напрыклад? у словаспалучэннях «даўг

⁹⁵ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 306.

⁹⁶ Там же.

⁹⁷ Там же, спр. 1442.

шлюбъ, кумамъ бивъ»). Праяўляліся характэрныя асаблівасці вымаўлення гукаў, уласцівых беларускай мове: дзеканне (пападзя, дзевка), цеканне (Улиціонок, Сцепан, Цимох), аканне (Барыс, Патап, Слабодка), яканне (Амялян, Чамяры). Шэраг словаў утрымлівае прыкметы таго, што гукі *р* і *ч* вымаўляліся цвёрда, напрыклад: «вступуючы», «Грышка Рабы», «метрыка», «Окунчыха». Перадача гука *щ* на пісьме часта ішла праз *шч*: Олешчыха, Шчука. Гук *ф* на пісьме нярэдка перадаваўся праз спалучэнне *хв* (напрыклад, у імёнах Никихвор, Пархвен, Хведор). У цэлым шэрагу словаспалучэнняў праяўлялася не адна, а адразу некалькі пералічаных асаблівасцей. Святар царквы ў м. Пагост Аршанскага пав. да сваёй жонкі ў метрычнай кнізе ўжываў азначэнне «Арына, пападзя»⁹⁸.

Метрычныя запісы аб шлюбах і пахаваннях, якіх захавалася значна менш, таксама даюць прыклады творчага падыходу да складання. Святары царквы ў в. Белая Сарока Оўруцкага пав. пры апісанні дзён, калі рабіліся абвесткі аб шлюбах, выкарыстоўвалі выразы «дни неделние и с [вя] та урочистые»⁹⁹, а пры апісанні месца пахавання ўжывалі выраз «на могилках»¹⁰⁰. Адсутнасць фармуляра давала магчымасць святару больш падрабязна апісаць, што ён робіць у часе пахавання. Напрыклад, святары царквы ў в. Загорыны Мазырскага пав. ў канцы 1760-х — пачатку 1770-х гг. ужывалі выразы кшталту «гроб запечатан от иерея ...»¹⁰¹.

Як паказала наша даследаванне, узор «Азь, Іерей...» у сваім аўтэнтычным «рускім» варыянце лёг на прыдатную глебу ў тых мясцінах, дзе русчызна мела моцныя пазіцыі. Гэта перш за ўсё тэрыторыя Пінска-Тураўскай епархіі (Мазырскі, Пінскі і поўдзень Навагрудскага павета). Да 1770-х гг. «руская» мова зрэдку выкарыстоўвалася нават у метрычных запісах Пінскай кафедральнай царквы. Апрача гэтага, святары епархіі засведчылі ўменне самастойнага складання «рускамоўных» фармуляраў нагатак для фіксацыі шлюбаў і пахаванняў (якія не былі прадугледжаны кнігай «Собраніе припадковъ»). Святар царквы ў в. Азяраны Пінскага пав. Якуб Грудніцкі распрацаваў асобную форму для запісу аб

⁹⁸ Там же, спр. 1068, арк. 3 адв.

⁹⁹ Там же, спр. 1440, арк. 94.

¹⁰⁰ Там же, арк. 158–173.

¹⁰¹ Там же, спр. 1394.

хрышчэнні ўласных дзяцей. Вось характэрны запіс з метрычных кніг азяранскай царквы: «Року #аѿлѣтѣ (1753) мѣсяца юлѣ днѣ кѣ (23) ўродилася ми дщерь на імѣ Анна. Кумамъ бивъ Людовисъ СѸрѣшко, кумою Мариѣ Грудницкаѣ»¹⁰².

Асобнай сферай бытавання «рускай» мовы ў царкоўным справаходстве XVIII ст. можна лічыць аздабленне тытульных аркушаў метрычных кніг. Паколькі не існавала агульнапрынятай формы іх запаўнення, то кожны святар вырашаў сам, на якой мове і якімі словамі распачынаць метрыку. Тут праявілася яшчэ адна цікавая асаблівасць: нават калі самі нататкі ўжо фіксаваліся па-польску, тытульны аркуш часта афармляўся «па-руску». Падобная сітуацыя была, напрыклад, з царквой у в. Крыўчыцы Пінскага пав. (метрыка запачаткавана 1745 г.)¹⁰³, в. Блонь Мінскага пав. (1756 г.)¹⁰⁴, в. Каплічы Мазырскага пав. (1760 г.)¹⁰⁵, в. Грэбень Мінскага пав. (1761 г.)¹⁰⁶, в. Валосавічы Аршанскага пав. (1766 г.)¹⁰⁷, м. Свіслач Мінскага пав. (1770 г.)¹⁰⁸, в. Мацеевічы Аршанскага пав. (1773 г.)¹⁰⁹ (гл. Дадатак 2). Як падаецца, стаўленне да метрычнай кнігі (і памянніка) было менавіта як да рукапіснай кнігі, тытульны аркушы якой павінны быць адпаведна аздабленымі. Прыкладам тут служылі іншыя выданні з царкоўнай бібліятэкі, як правіла друкаваныя. Паколькі такія аркушы ніколі не паўтараюць адзін аднога і маюць важнае значэнне як самадастатковыя мастацкія творы, то ў якасці ілюстрацый прывядзём у дадатку ўсе экзemplяры кірылічных тытульных аркушаў, якія ўдалося адшукаць пры правядзенні даследавання (Дадатак 2).

Змест і аб'ём запісаў на тытульных аркушах з'яўляецца бадай найбольш красамоўным паказчыкам узроўня святарскага валодання «рускай» мовай. Часцей за ўсё гэта закончаныя інфарматыўныя паведамленні, дзе можна сустрэць пасажы: «рабѡвѣ Б[о]жїихъ,

¹⁰² Там же, спр. 1436, арк. 4.

¹⁰³ Там же, ф. 800, воп. 1, спр. 2, арк. 1.

¹⁰⁴ Там же, ф. 136, воп. 13, спр. 1091, арк. 1.

¹⁰⁵ Там же, спр. 1438, арк. 1; спр. 1439, арк. 1.

¹⁰⁶ Там же, спр. 1083, арк. 21.

¹⁰⁷ Там же, спр. 816, арк. 1.

¹⁰⁸ Там же, спр. 652, арк. 2.

¹⁰⁹ Там же, спр. 1127, арк. 1.

православныхъ хр(и)стіанъ»¹¹⁰ (в. Белая Сарока Оўруцкага пав.); «w[т]ца нашего вселенскаго архiereя Климентия»¹¹¹ (в. Грушнае Оўруцкага пав.); «единосущныя, животворащія и нераздиѣмыя Тро[ицы]»¹¹² (в. Блонь Мінскага пав.); «Вступуючы[х] в станъ малженскій»¹¹³ (в. Азяраны Пінскага пав.). А падчас гэта проста калькаванне польскіх словаў кірылічным пісьмом: «Сіа метрика крестѡв, споржондзона до ц[е]ркѡви Сѡислоцкїей»¹¹⁴ (м. Свіслач Мінскага пав.).

Тытульны аркушы афармлялі не толькі самі святары. Для аздаблення метрычных кніг даволі часта прыцягваліся прафесійныя мастакі ці прынамсі асобы, якія валодалі навыкамі малявання. Аб гэтым сведчыць якасць малюнкаў, а ў некаторых выпадках нават наяўнасць аўтографу мастакоў на сваіх творах. Так, кнігі пры царкве ў м. Дукора Мінскага пав. (1755 г.) аздабляў «Михаилъ Клинокѡи[ч]ъ»¹¹⁵; в. Белая Сарока Оўруцкага пав. (1759 г.) «ІГ», альбо «Іоаннъ Голоскевичъ»¹¹⁶; в. Каплічы Мазырскага пав. (1760 г.) «Piotr popowicz Zahorowski»¹¹⁷; в. Валосавічы Аршанскага пав. (1766 г.) «Pater Iraklis Borkowsis»¹¹⁸; в. Мацеевічы Аршанскага пав. (1773 г.) «Андреи [Е]шифановичъ»¹¹⁹.

Важным падаецца адказ на пытанне: кім былі носьбіты пісьмовай традыцыі русчызны? Прадстаўнікі якіх святарскіх родаў і з якой мясцовасці аддавалі перавагу на пісьме «рускай» мове? Дзеля гэтага былі складзены біяграфы ўсіх святароў, якія пакідалі «рускамоўныя» запісы ў метрычных кнігах (гл. Дадатак 3). Такіх набіралася 28. Аналіз сабраных біяграфій паказвае, што ўсе гэтыя

¹¹⁰ Там же, спр. 1440, арк. 157.

¹¹¹ Там же, арк. 1 адв.

¹¹² Там же, спр. 1091, арк. 1.

¹¹³ Там же, спр. 1436, арк. 71 (паводле зместа запіса можна скласці ўяўленне аб асаблівасцях вымаўлення ў дадзенай мясцовасці: «Оупысть», «архістратыга», «Мыхаила»).

¹¹⁴ Там же, спр. 652, арк. 2.

¹¹⁵ Там же, ф. 126, воп. 1, спр. 114, арк. 1.

¹¹⁶ Там же, ф. 136, воп. 13, спр. 1040, арк. 93, 157.

¹¹⁷ Там же, спр. 1439, арк. 1.

¹¹⁸ Там же, спр. 816, арк. 1 (верагодна, скажонае; трэба чытаць «Айцец Іраклі Баркоўскі»).

¹¹⁹ Там же, спр. 1127, арк. 1.

святары былі прадстаўнікамі мясцовых спадчынных дынастый духавенства¹²⁰. Многія належалі да царкоўнай іерархіі сярэдняга звяна — самі з'яўляліся пратапопамі (дэканамі), альбо гэтыя пасады займалі іх дзеці. То бок у параўнанні з астатнім святарствам узровень адукацыі ў іх быў даволі высокі, гэта не былі малаадукаваныя маргіналы, якія вымушана выкарыстоўвалі «рускую» мову, паколькі іншай не валодалі.

Цікавым прыкладам з'яўляецца гісторыя двух пакаленняў рода Мігаёў — бацькі Лявона і сына Аляксея. Айцец Лявон у пачатку 1750-х гг. быў святаром на поўдні Рэчыцкага пав., а менавіта ў Рэчыцы, дзе вёў метрычныя запісы «па-руску». Пазіцыі русчыны тут былі моцныя, і яна была запатрабавана відавочна не толькі сярод духавенства, але і сярод паствы. Пасля смерці айца Лявона яго сын Аляксей у 1760-х гг. быў пераведзены да царквы ў в. Грэбень Мінскага пав., за 200 км на паўночны захад ад Рэчыцы. Тут айцец Аляксей сутыкнуўся зусім з іншай моўнай сітуацыяй. Пазіцыі русчыны на пісьме на поўдні Мінскага пав. да гэтага часу былі ўжо страчаныя. Аляксей Мігай вёў усе метрычныя запісы грэбенскай царквы выключна па-польску, хоць «па-руску» запоўніў тытульны аркуш і пакінуў шматлікія кірылічныя «пробы пяра», у тым ліку прымаўкі. То бок верагодна Аляксей Мігай быў выхаваны ў асяродку выкарыстання «рускай» мовы, умеў бегла на ёй пісаць, але паддаўся новым абставінам і асяроддзі і перайшоў на выкарыстанне польскай мовы, як больш звыклай і запатрабаванай у дадзеным рэгіёне.

«Руская» мова метрычных кніг XVIII ст. насіла некаторыя прыкметы своеасаблівай «вестэрнізацыі». Да іх ліку можна аднесці выкарыстанне арабскіх, а не кірылічных лічбаў у рускамоўных запісах. Таксама святары часта выкарыстоўвалі польскія (в. Азяраны Пінскага пав.)¹²¹ і нават лацінскія (в. Белая Сарока Оўруцкага пав.)¹²² назвы месяцаў у кірылічных запісах сваіх метрык.

Пераход на польскую мову на працягу жыцця аднаго святара адбываўся ў некалькі этапаў. Змест метрычных запісаў за розныя гады дае магчымасць добра прасачыць гэтыя паступовыя змены. Так, святар царквы в. Жыткавічы Мазырскага пав. Рыгор Завітневіч

¹²⁰ Пар.: Дзяніс Лісейчыкаў, *Святар у беларускім соцыуме: прасанаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг.* (Мінск, 2015).

¹²¹ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1436.

¹²² Там же, спр. 1440.

з самага пачатку, са снежня 1759 г., вёў запісы «па-руску», а з лістапада 1762 г. пачаў весці па-польску, пакідаючы ў пачатку нататак рудыменты русчыны: «Ja, yerey Ryhory». З сакавіка 1770 г. ён пачаў натаваць па-польску і сваё імя: «Ja, Grzegorz Zawitniewicz»¹²³. Доўгі час айцец Рыгор у вядзенні метрычных кніг практыкаваў білінгвізм. Запісы аб нараджэнні, на які быў устаноўлены фармуляр, ён складаў «па-руску», а запісы аб бласлаўленні шлюбаў, якія не мелі ўстаноўленага ўзору, у той жа самы час па-польску. На прыкладзе святара царквы в. Гарадзец Пінскага пав. Тэадора N можна прасачыць, як лацінізавалася на працягу гадоў напісанне ім самім уласнага імя: «Хведор», «Өеодор», «Өеодор», «Теодор»¹²⁴.

Падрабязней спынімся на адным з самых цікавых прыкладаў уплыву на пісьмовую русчыну жывых моўных традыцый. Гэта прыклад царквы ў в. Белая Сарока Оўруцкага пав. Па гэтым храме захаваўся поўны камплект усіх трох відаў метрык за 1759–1795 гг.¹²⁵ Як сведчаць тытульны аркушы метрычных кніг аб шлюбаваных і памерлых, іх вядзенне пачалося з 9 студзеня 1759 г., з моманту высвячэння і прызначэння на пасаду святара гэтай царквы Іянікія Кміты (Кметы)¹²⁶. Да канца XVIII ст. кнігу вялі прадстаўнікі трох розных святарскіх дынастый: Іянікій Кміта (Кмета) 1759–1775 гг., Юры Юнацкевіч 1775–1788 гг., Юры Драганіцкі 1791–1795 гг.

Усе тры святары вялі абсалютна ўсе нататкі ў кнігах на «рускай» мове. Гадавая колькасць запісаў была даволі вялікай, прыблізна 25 запісаў аб хрышчэнні штогод. Усе нататкі вяліся строга паводле формы «Азь, Іерей...». Беласароцкія святары выкарыстоўвалі гэтую форму таксама для натавання вянчанняў і адпяванняў. Ступень валодання навыкамі кірылічнага пісьма была у названых святароў рознай. Іянікій Кміта натаваў усе запісы бездакорнай кірыліцай, адзіным адступленнем ад кірылічнай традыцыі было выкарыстанне ў тэксце арабскіх лічбаў (акрамя тытульнага аркуша, дзе лічбы былі паддазеныя літарамі кірыліцы). Наступны, Юры Юнацкевіч, ўжываў у запісах лацінку, па-лацінску ім часта пісаліся і назвы месяцаў (januaris, februaris, 8bris, 9bris, Xbris і інш.). Найбольш цікавай

¹²³ Там же, спр. 1392.

¹²⁴ Там же, спр. 306.

¹²⁵ Там же, спр. 1440.

¹²⁶ Там же, арк. 93, 157.

уяўляецца эвалюцыя пісьмовых навыкаў трэцяга святара, Юрыя Драганіцкага. Першы запіс у кнізе аб тым, што з 10 красавіка 1791 г. кнігу будзе запаўняць менавіта ён, Драганіцкі склаў па-польску. Самі ж нататкі складаліся толькі на «рускай» мове, але з выразным уплывам ужывання лацінскай графікі. Нават сваё прозвішча святар пісаў на сумесі кірыліцы і лацінкі: Дроганіскі, Друганіцкі, Дроганѣцкі, Дроганіцкій і безліч іншых варыянтаў. У тэксце запісаў сустракаюцца цэлыя выразы, запісаныя па-польску, асабліва шмат іх пры напісанні імёнаў уласных.

Прыклад цэркваў Брагінскага дэканата і Мазырскага павета паказвае, што пісьмовая традыцыя «рускай» мовы ва Ўніяцкай Царкве Рэчы Паспалітай не перапынялася да самага канца XVIII ст. Асобныя прыклады паказваюць, што і на астатніх тэрыторыях нават у 1830-я гг. прадстаўнікі ўніяцкага духавенства пры неабходнасці былі ў стане са стэнаграфічнай дакладнасцю зафіксаваць на пісьме жывую гутарковую мову¹²⁷.

Высновы

Сабраныя і прааналізаваныя матэрыялы даюць магчымасць прыйсці да наступных высноў.

Уніяцкае духавенства ў Вялікім Княстве Літоўскім у канцы XVII — XVIII ст. было адным з апошніх захавальнікаў пісьмовай традыцыі «рускай» мовы. Нягледзячы на актывізацыю паланізацыйных працэсаў, уніяцкая іерархія здзяйсняла захаванне шляхам выдання адмысловай дапаможнай літаратуры і ўвядзення асобнага пункта праверкі пры правядзенні генеральных візітацый.

Выбар святарамі мовы выдзення метрычных кніг з'яўляўся найбольш яркім маркёрам ступені пранікнення паланізацыйных працэсаў сярод «рускай» этнаканфесійнай супольнасці Вялікага

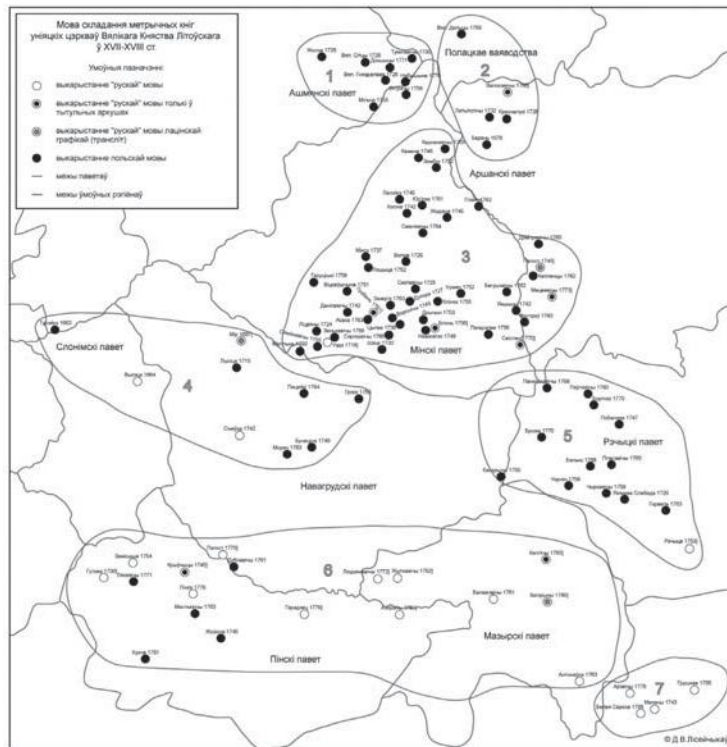
¹²⁷ Дзяніс Лісейчыкаў, «Беларускамоўныя дакументы ў справядстве ўніяцкай царквы першай трэці XIX ст.», *Архіварыус: зборнік навуковых паведамл. і арт.* 3 (2009): 66–73 (у дадзеным артыкуле гаворка ідзе пра два прагаколы допыту сведкаў 1830 г., складзеных цалкам на беларускай мове лацінскай графікай. Падзеі адбываліся на тэрыторыі парафіі царквы ў в. Гаравец Барысаўскага пав. Мінскай губ.).

Княства Літоўскага на той ці іншай тэрыторыі. Тут праявіўся шэраг рэгіянальных асаблівасцей. «Руская» мова ў XVIII ст. займала моцныя пазіцыі і актыўна выкарыстоўвалася святарамі цэркваў Мазырскага і Пінскага паветаў, а таксама паўднёвых частак Навагрудскага і Рэчыцкага. Гэтыя тэрыторыі можна назваць рэгіёнам рэальнага выкарыстання «рускай» мовы ў царкоўным справядстве азначанага перыяду. Справядлівым будзе спярджэнне, што пазіцыі русчызны ў паўднёвых паветах Вялікага Княства Літоўскага заставаліся моцнымі дзякуючы блізкасці і цесным транспартным і культурным сувязям з Кіевам. На прыкладзе Пінска-Тураўскай епархіі бачна, што ў яе заходняй частцы ў другой палове XVIII ст. у справядстве пачала пераважаць польская мова. Ва ўсходняй жа частцы, у першую чаргу бліжэй да Кіева Мазырскім павеце (які да 1569 г. уваходзіў у склад Кіеўскага ваяводства) русчызна пераважала да моманту падзелаў Рэчы Паспалітай. Астатняя тэрыторыя Навагрудскага павета, увесь Мінскі, заходняя частка Аршанскага і Рэчыцкага, усходняя частка Ашмянскага з'яўляліся тымі рэгіёнамі, дзе «руская» мова была выцеснена польскай ужо ў першай трэці XVIII ст. і захавалася тут толькі ў якасці «рудыментаў» — тытульных аркушаў метрык і адзінкавых запісаў у саміх кнігах. Калі ж пры некаторых цэрквах запісы «па-руску» вяліся, то гэта часта быў трансліт, паколькі лацінка для духавенства рабілася больш звыклай. Праз Мінскі і Ашмянскі паветы праходзіла паўночна-заходняя мяжа рассялення «рускай» этнаканфесійнай супольнасці ў Вялікім Княстве Літоўскім.

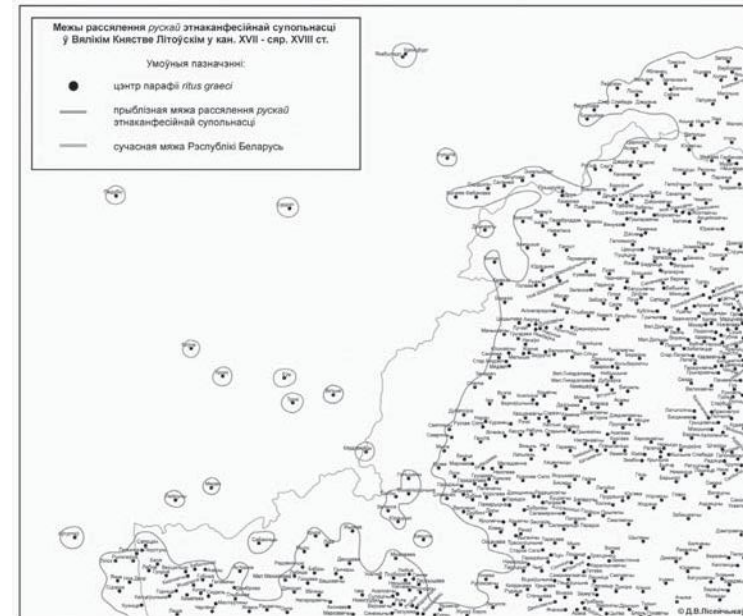
На фармуляр і змест метрычных запісаў аказвала моцны ўплыў жывая традыцыя «рускай», альбо «простай» гутарковай мовы. Найбольш поўна яна праявілася ў напісанні імёнаў уласных. Аналіз асаблівасцей натавання «рускіх» метрычных запісаў XVIII ст. паказаў, што ў іх ярка адбілася спецыфіка вымаўлення гукаў гутарковай мовы: дзеканне, цеканне, аканне, яканне.

Такім чынам, асяроддзе ўніяцкага духавенства заставалася носьбітам пісьмовай русчызны, у аснове якой у вялікай ступені ляжала жывая традыцыя, а не проста стандартызаваны фармуляр. «Руская» мова ўніяцкіх метрычных кніг XVIII ст. мае ўсе асноўныя прыкметы, уласцівыя той беларускай мове, літаратурныя помнікі на якой пачалі стварацца і фіксавацца ў першай трэці XIX ст.

ДАДАТАК 1.1

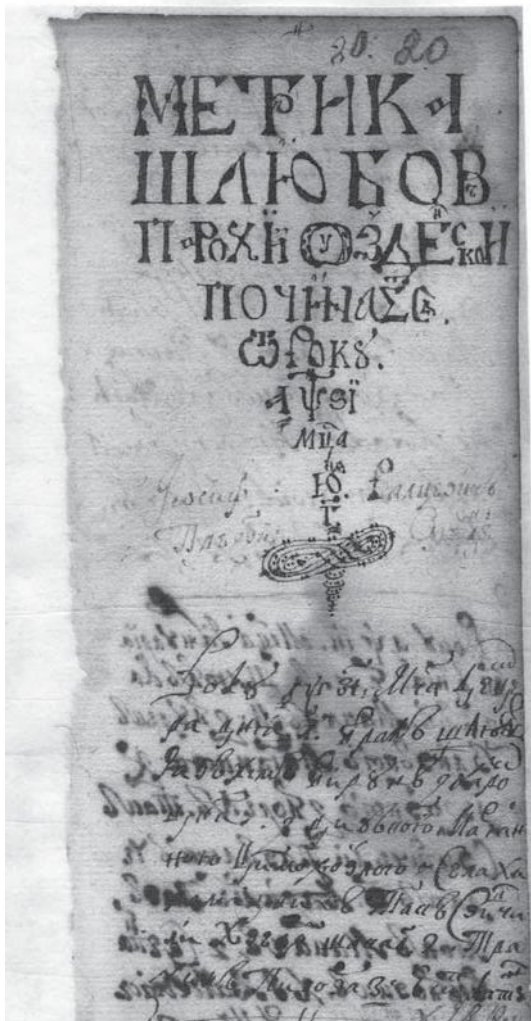

ДАДАТАК 1.2

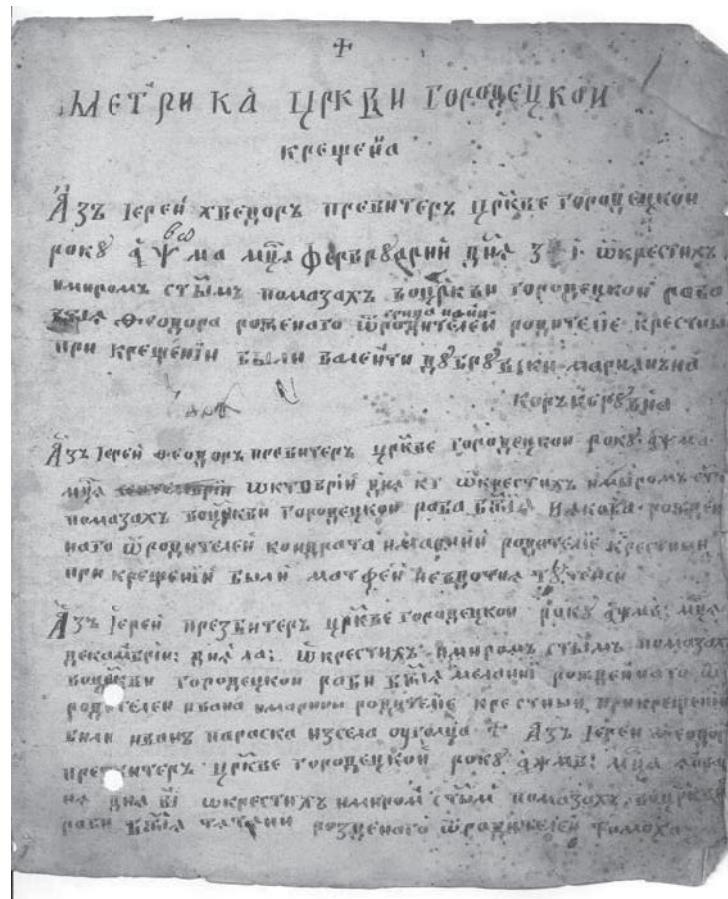

ДАДАТАК 2

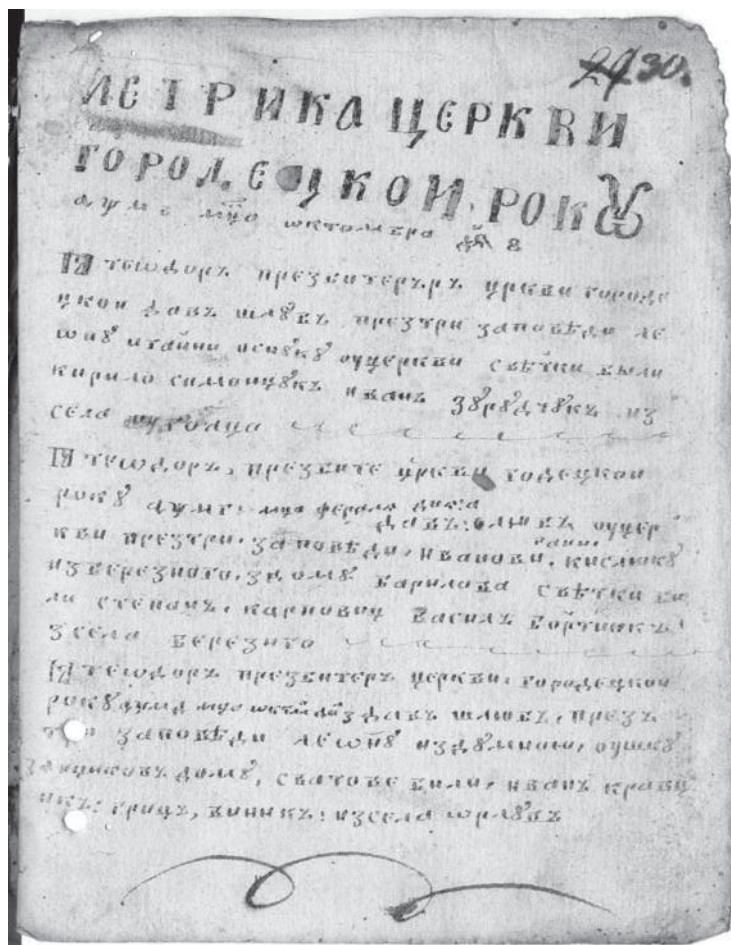
Тытульныя аркушы метрычных кніг

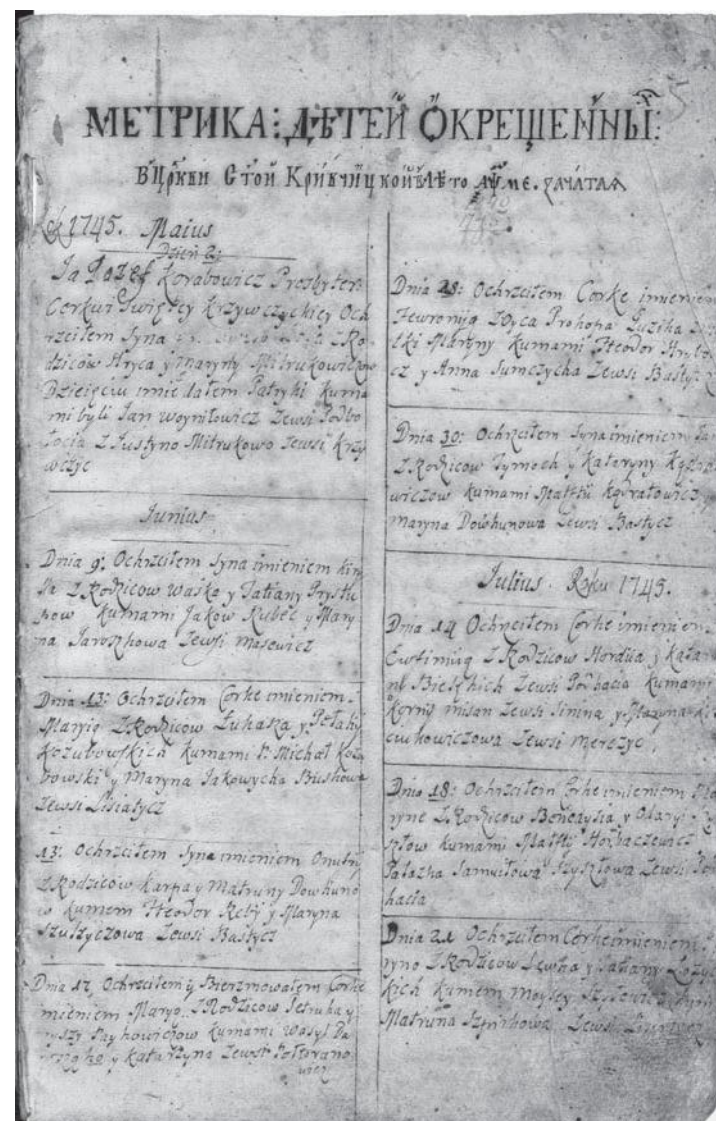
2.1. м. Узда Мінскага пав. w1716 г. Аб шлюбаваных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1064, арк. 20.

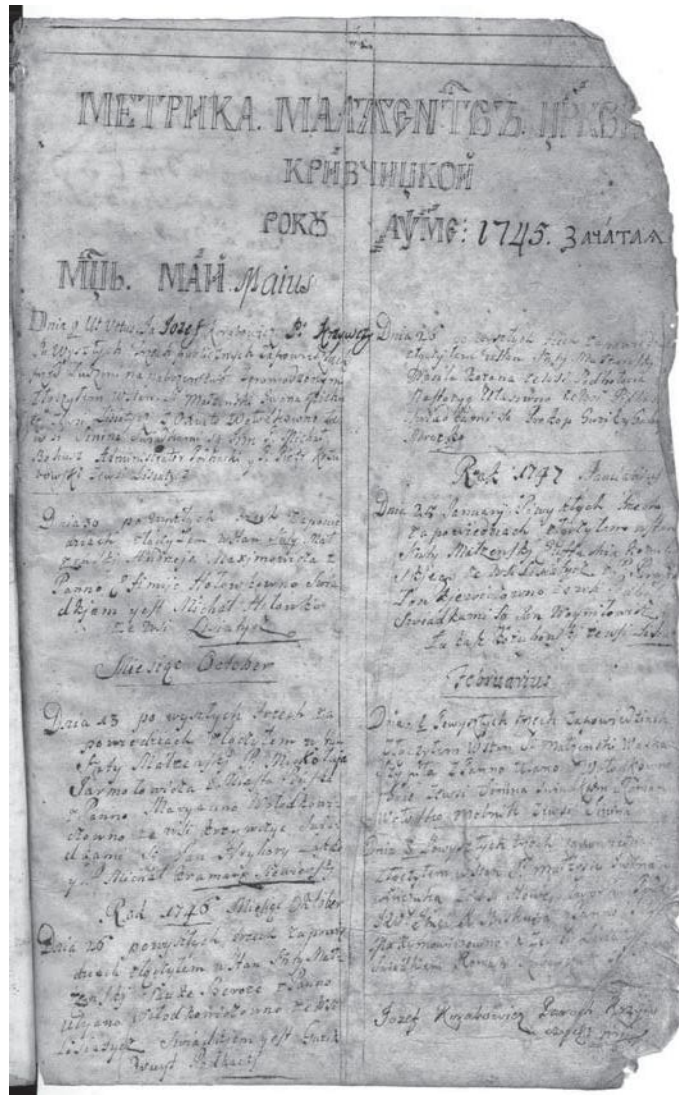
2.2. в. Гарадзец Пінскага пав. 1741 г. Аб народжаных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 306, арк. 1.

2.3. в. Гарадзец Пінскага пав. 1741 г. Аб шлюбаваных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 306, арк. 30.

2.4. в. Крыўчыцы Пінскага пав. 1745 г. Аб народжаных.
Крыніца: НГАБ, ф. 800, воп. 1, спр. 2, арк. 5.

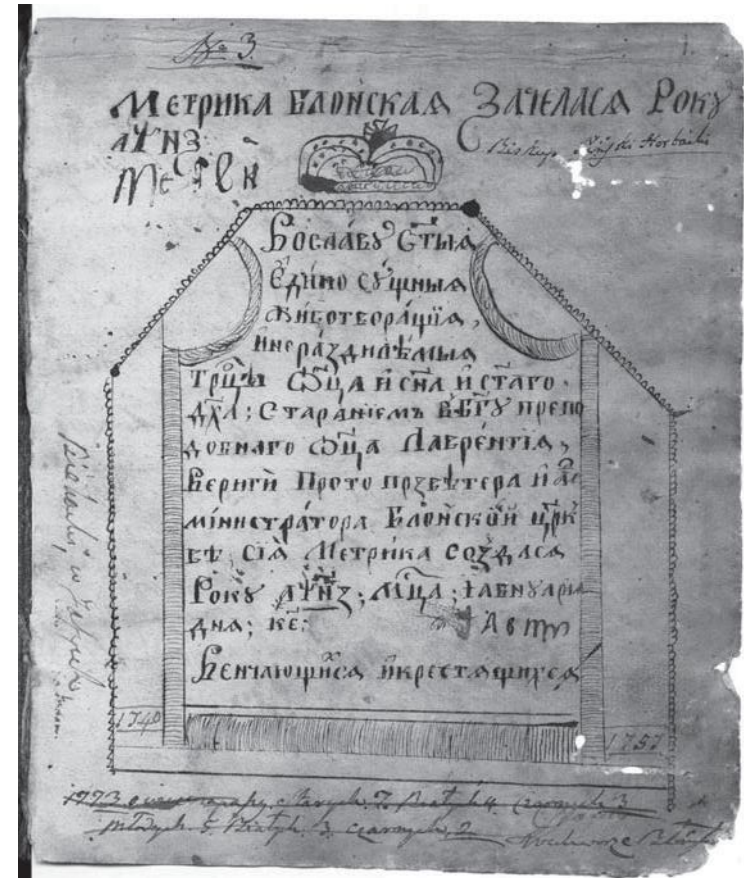
2.5. в. Крыўчыцы Пінскага пав. 1745 г. Аб шлюбаваных.
Крыніца: НГАБ, ф. 800, воп. 1, спр. 2, арк. 105.

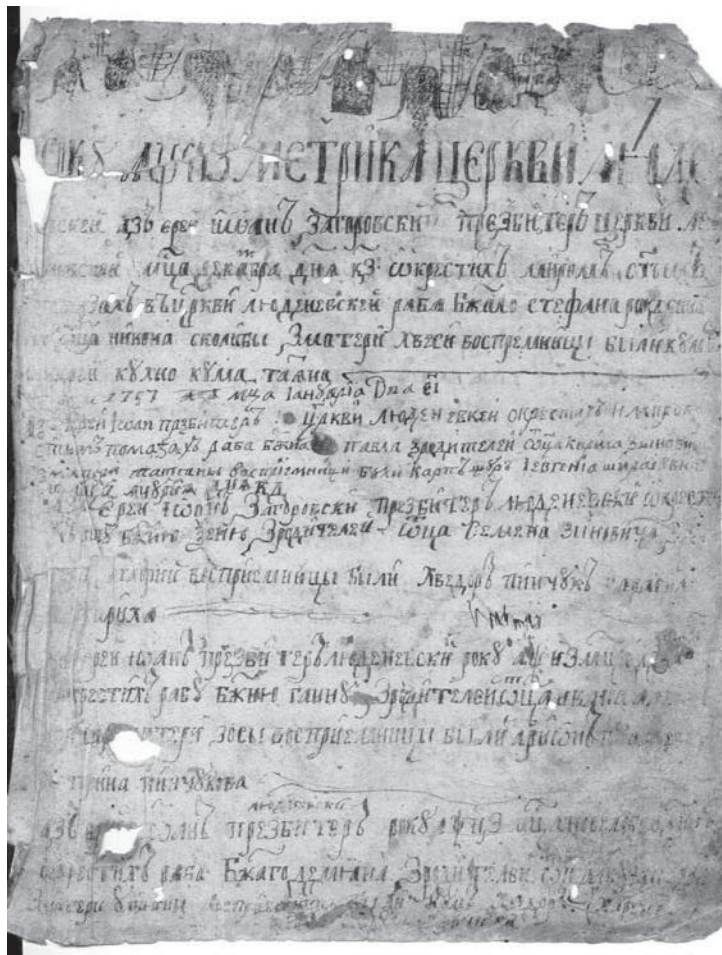
2.6. в. Азяраны Пінскага пав. 1748 г. Аб ахрышчаных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1436, арк. 1.

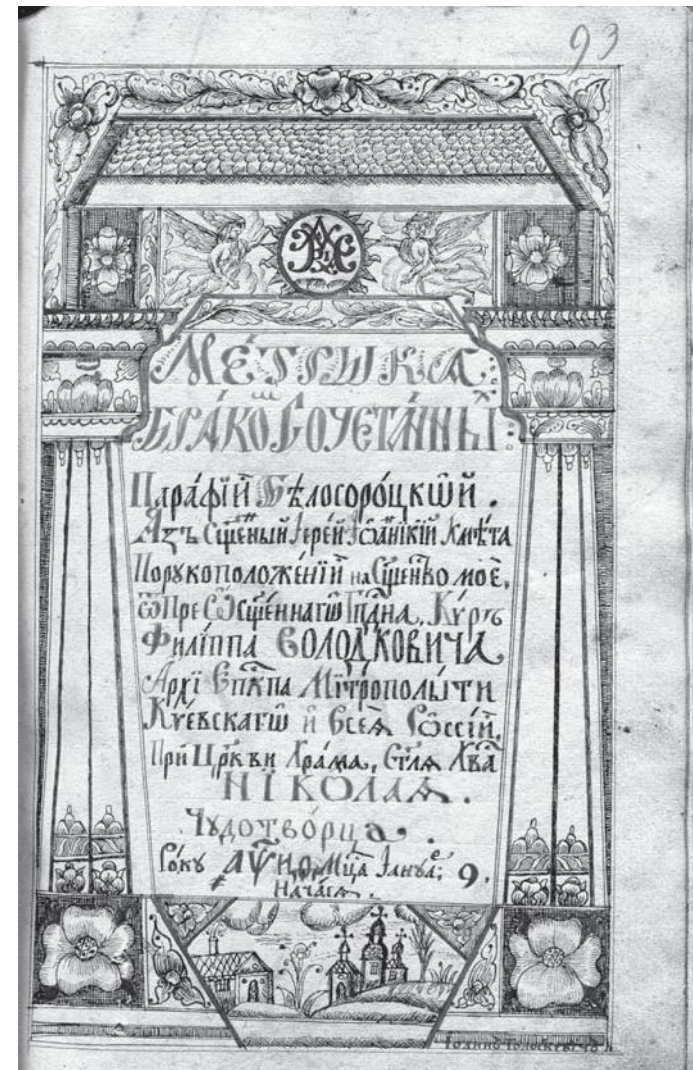
2.7. в. Азяраны Пінскага пав. 1748 г. Аб шлюбаваных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1436, арк. 71.

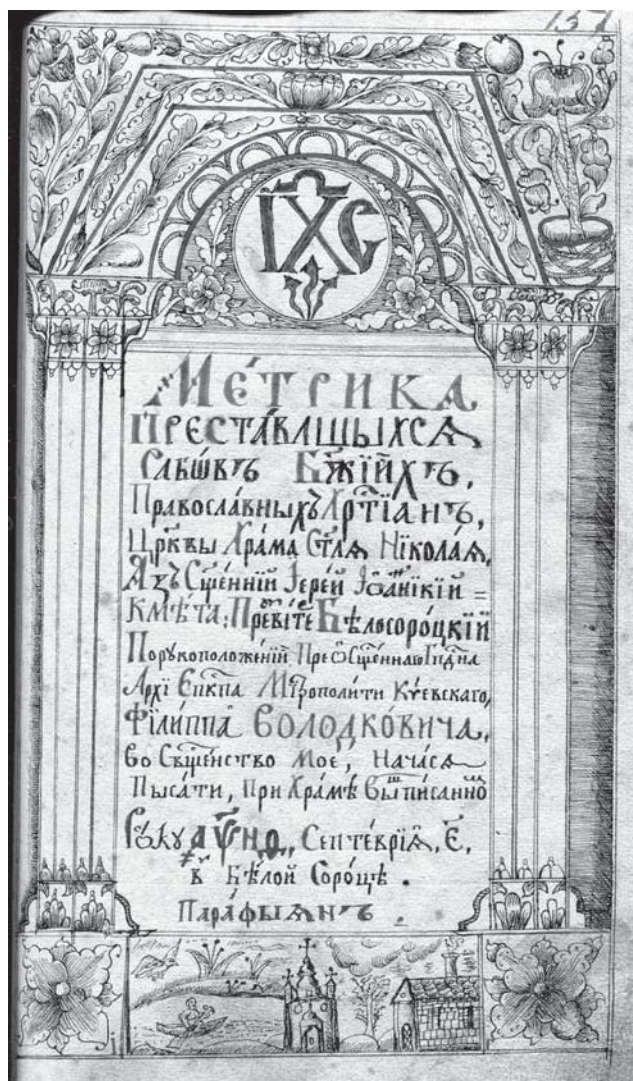
2.8. в. Блонь Мінскага пав. 1756 г. Аб шлюбаваных і народжаных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1091, арк. 71.

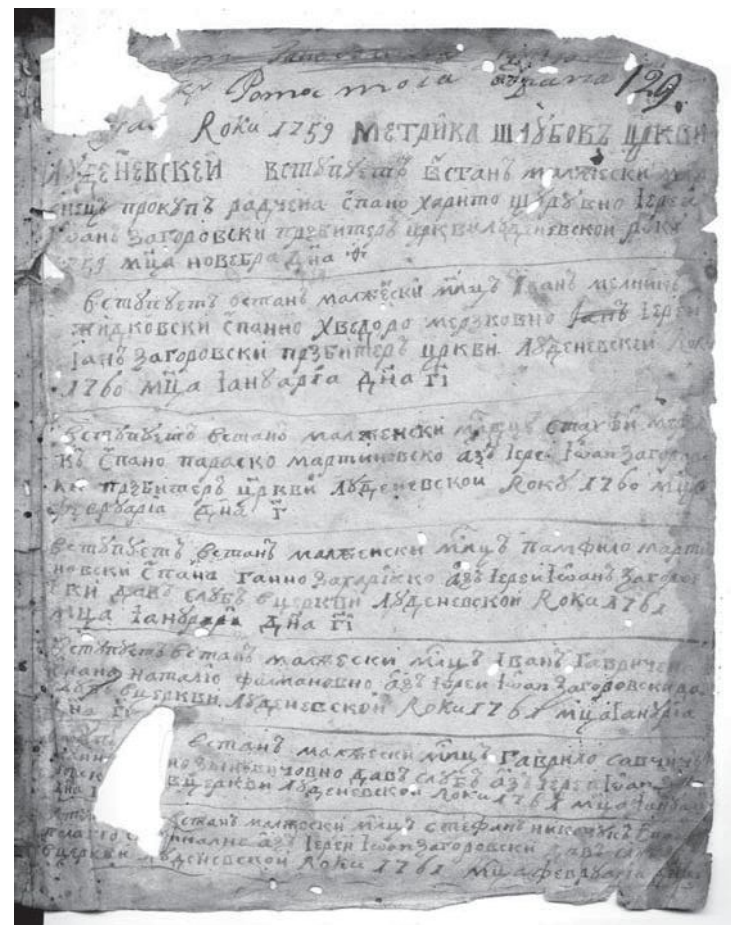
2.9. в. Людзяневічы Мазырскага пав. 1757 г. Аб народжаных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1393, арк. 1.

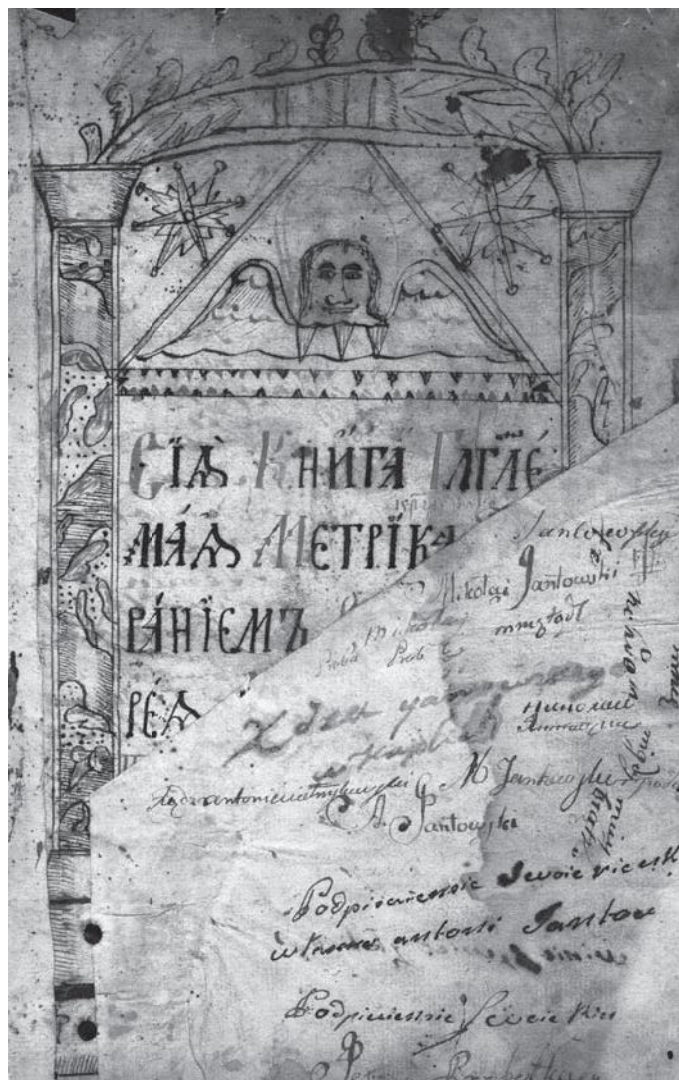
2.10. в. Белая Сарока Оўруцкага пав. 1759 г.
Аб шлюбаваных (мастак Ян Галаскевіч).
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1440, арк. 93.

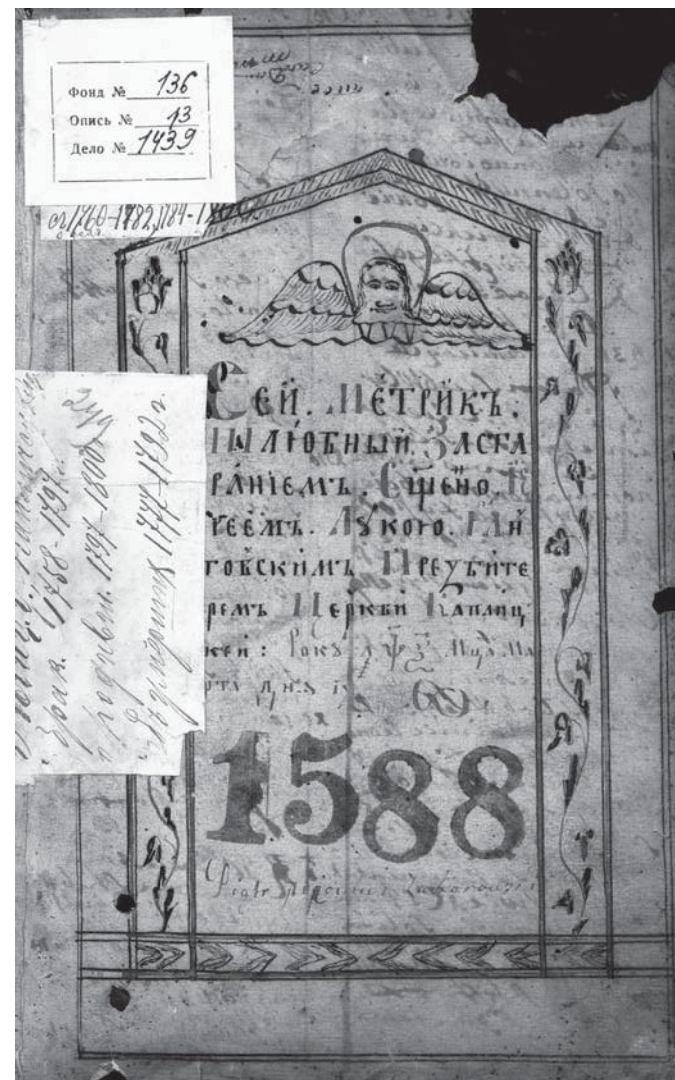
2.11. в. Белая Сарока Оўруцкага пав. 1759 г.
Аб памерлых (мастак Ян Галаскевіч).
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1440, арк. 157.

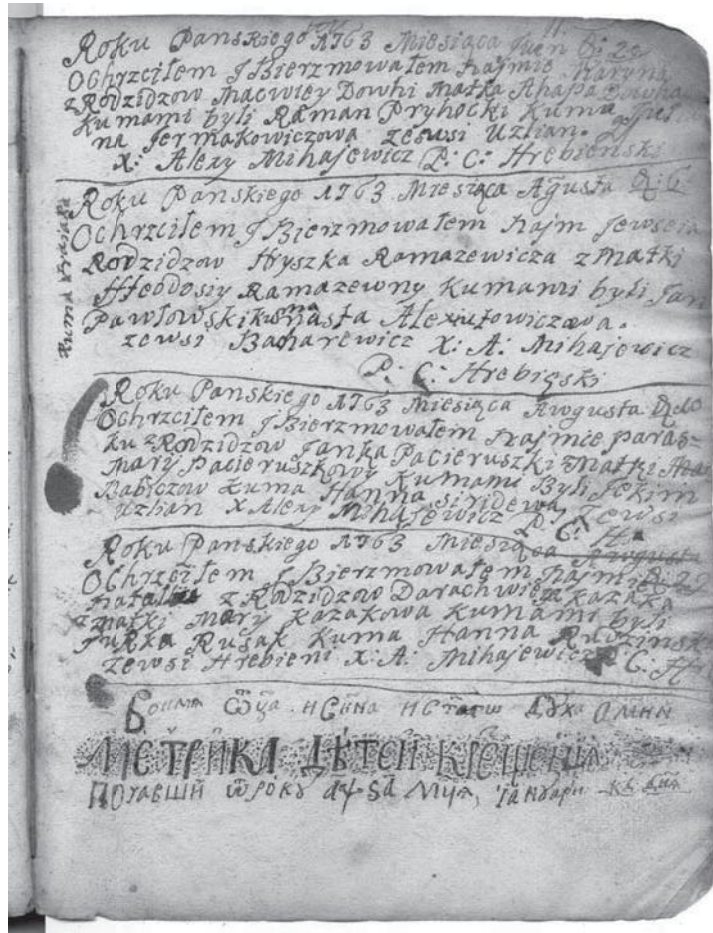
2.12. в. Людзяневічы Мазырскага пав. 1760 г. Аб шлюбаваных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1393, арк. 99.

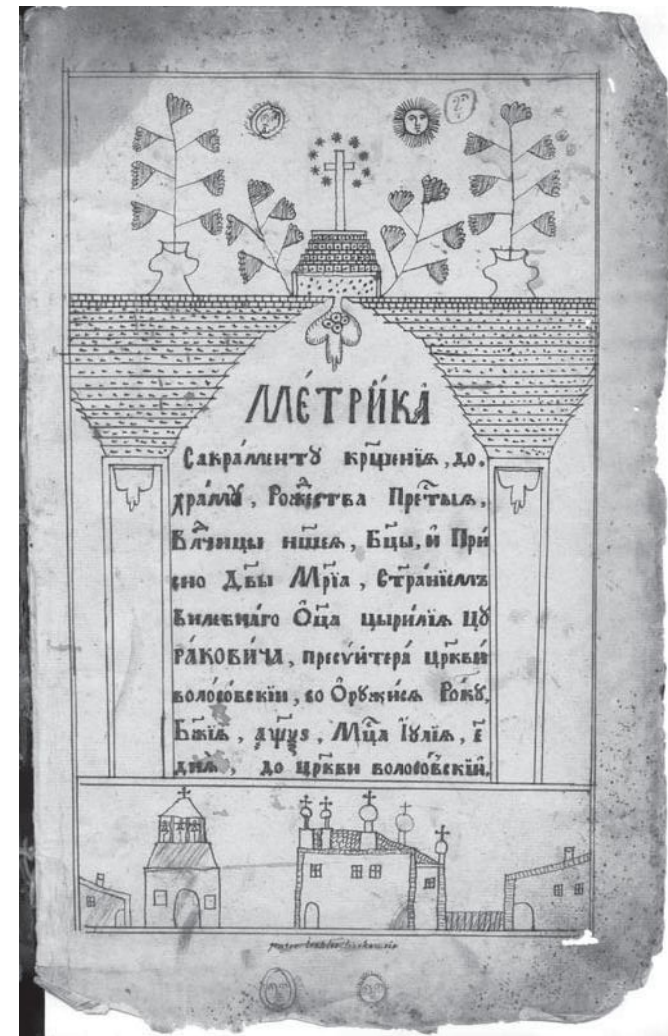
2.13. в. Каплічы Мазырскага пав. 1760 г.
Аб народжаных (мастак Пётр Загароўскі).
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1438, арк. 1.

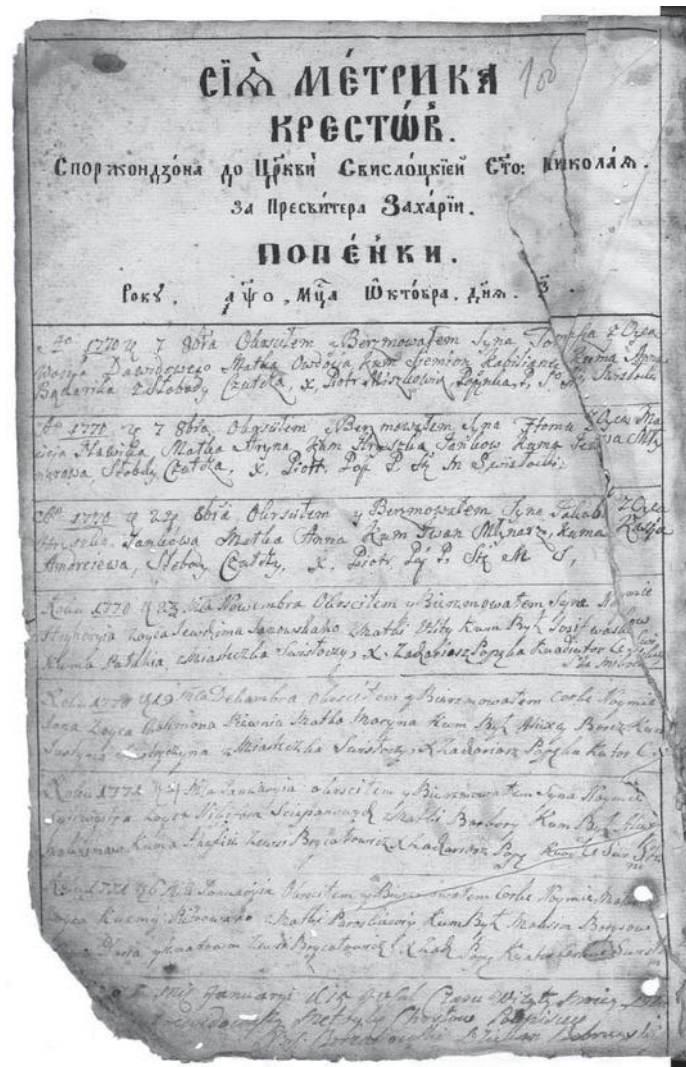
2.14. в. Каплічы Мазырскага пав. 1760 г.
Аб шлюбаваных (мастак Пётр Загароўскі).
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1439, арк. 1.

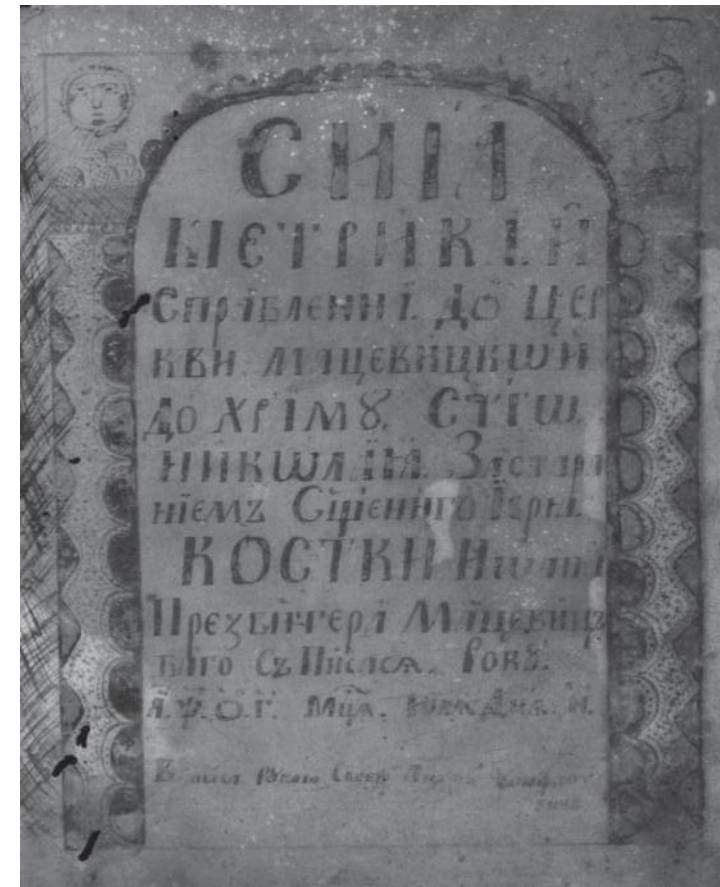
2.15. в. Грѣбень Мінскага пав. 1761 г. Аб народжаных.
 Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, стр. 1083, арк. 21.

2.16. в. Валосавічы Аршанскага пав. 1766 г.
 Аб народжаных (мастак Іраклі Баркоўскі).
 Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, стр. 816, арк. 1.

2.17. м. Свіслач Мінскага пав. (Св. Мікалая) 1770 г. Аб народжаных.
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 652, арк. 2.

2.18. в. Мацеевічы Аршанскага пав. 1773 г.
Аб народжаных (мастак Андрэй Епіфановіч).
Крыніца: НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1127, арк. 1.

ДАДАТАК 3

Святары, якія вялі метрычныя кнігі на «рускай» мове:

Н Тэадор. Святар царквы ў в. Гарадзец Пінскага пав. Вёў запісы па-«руску» за люты 1741 г. — жнівень 1775 г.¹²⁸

Н Іосіф. Вікары царквы ў в. Гарадзец Пінскага пав. Вёў запісы па-«руску» за 1763–1768 г.¹²⁹

Аляшкевіч Тамаш. Святар царквы ў в. Дружылавічы Пінскага пав. Вёў запісы па-«руску» ў метрычных кнігах царквы ў в. Замошша Пінскага пав. за 1754 г.¹³⁰

Варсаба (Варсоба, Варсавовіч) Тэадор. Святар царквы ў в. Загорыны Мазырскага пав. Вёў запісы па-«руску» за май 1765 — студзень 1780 г.¹³¹ З сакавіка 1770 г. выкарыстоўваў трансліт. З другой паловы 1770-х гг. некаторыя запісы пачаў занатоўваць па-польску. Са студзеня 1780 г. перайшоў цалкам на польскую мову.

Гарачка Андрэй. Адміністратар царквы ў в. Грушнае Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за студзень 1787 г. — студзень 1788 г.¹³²

Гарачка Лявон. Адміністратар царквы ў в. Грушнае Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за ліпень 1787 г.¹³³

Грудніцкі Якуб. Святар царквы ў в. Азяраны Пінскага пав. Вёў запісы па-«руску» за верасень 1748 — студзень 1771 г.¹³⁴ У адзінкавых запісах выкарыстоўваў трансліт. З лютага 1771 г. перайшоў на польскую мову.

Драганіцкі Юры. Святар царквы ў в. Белая Сарока Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за красавік 1791 г. — люты 1795 г. Выкарыстоўваў мяшаную кірылічна-лацінскую графіку ў вядзенні запісаў.

Завітневіч Стэфан. Святар царквы ў в. Жыткавічы Мазырскага пав. Вёў запісы па-«руску» за лістапад 1743 г. — снежань 1759 г.

Завітневіч Рыгор. Святар царквы ў в. Жыткавічы Мазырскага пав. Верагодна, сын папярэдняга святара. Вёў запісы па-«руску»

¹²⁸ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 306.

¹²⁹ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 306.

¹³⁰ LVIA, f. 597, ар. 2, б. 123, л. 50.

¹³¹ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1394.

¹³² НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1442.

¹³³ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1442.

¹³⁴ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1436.

за снежань 1759 г. — лістапад 1762 г. З лістапада 1762 г. пачаў весці запісы па-польску. У пратаколе візітацыі за 1777 г. адзначана, што айцец Рыгор быў высвечаны ў сан толькі ў 1763 г.¹³⁵ Сын, Васіль Завітневіч, стаў наступным святаром пры гэтай жа царкве, з канца 1790-х гг. займаў пасаду тураўскага дэкана, з пачатку 1800-х — рэчыцкага¹³⁶.

Загароўскі Максім сын Яна. Вікары царквы ў в. Людзяневічы Мазырскага пав., сын святара гэтай жа царквы. Вёў запісы па-«руску» за 1766–1768 гг.¹³⁷ У канцы 1780-х гг. займаў пасаду петрыкаўскага дэкана¹³⁸.

Загароўскі Ян. Святар царквы ў в. Людзяневічы Мазырскага пав. Вёў запісы па-«руску» за снежань 1757 г. — студзень 1772 г. Са студзеня 1770 г. пачаў весці запісы пераважна, а са студзеня 1772 г. выключна па-польску¹³⁹.

Зубовіч Самуіл сын Яна. Святар царквы ў м. Мір Навагрудскага пав., сын святара гэтай жа царквы. Вёў запісы па-«руску» за 1679–1687 гг.¹⁴⁰

Зубовіч Ян. † 02.1679. Святар царквы ў м. Мір Навагрудскага пав. Нясвіжскі пратапоп. Вёў запісы па-«руску» за 1653–1679 гг.¹⁴¹

Ількоўскі Ян. Святар царквы ў в. Высацк Слонімскага пав. Слоніцкі пратапоп. Вёў запісы па-«руску» ў 1632 г.¹⁴²

Кміта (Кмета) Іянікі сын Цімоха. Святар царквы ў в. Белая Сарока Оўруцкага пав., сын святара гэтай жа царквы. Вёў запісы па-«руску» за студзень 1751 г. — люты 1775 г.¹⁴³

Маскалевіч Ціт. Святар царквы ў в. Балажэвічы Мазырскага пав. Вёў запісы па-«руску» за 1761 г.¹⁴⁴

Мігай Лявон. Святар царквы ў г. Рэчыцы Рэчыцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за чэрвень 1751 г. — люты 1753 г.¹⁴⁵ Яго сын

¹³⁵ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41240, арк. 7 адв.

¹³⁶ Лісейчыкаў, *Святар*, 252.

¹³⁷ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1393.

¹³⁸ Лісейчыкаў, *Святар*, 255.

¹³⁹ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1393.

¹⁴⁰ *Описание церквей и приходов Минской епархии*. Т. IX: *Новогрудский уезд*, 101–102.

¹⁴¹ Там же.

¹⁴² НГАБ, ф. 319, воп. 2, спр. 499, арк. 2.

¹⁴³ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1440.

¹⁴⁴ LVIA, f. 597, ар. 2, б. 125, л. 11.

¹⁴⁵ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1083, арк. 10–13 адв.

Аляксей быў пераведзены ў Мінскі павет да царквы ў в. Грэбень. Метрыкі складаў па-польску, але з фрагментарным выкарыстаннем кірыліцы (асабліва пры напісанні імёнаў уласных).

Нарановіч Ян. Святар царквы ў м. Пагост Аршанскага пав. Вёў запісы па-«руску» за жнівень 1726 г. — студзень 1745 г. Са студзеня 1733 г. перайшоў на выкарыстанне трансліта¹⁴⁶.

Нявескі Марк. Адміністратар царквы ў в. Грушнае Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за ліпень 1788 г. — снежань 1795 г.¹⁴⁷

Пятюшка Ян. Святар царквы ў в. Высацк Слонімскага пав. Вёў запісы па-«руску» ў 1664 г.¹⁴⁸

Ральцэвіч Іосіф. Святар царквы ў м. Узда Мінскага пав. Вёў запісы па-«руску» за снежань 1717 г. — кастрычнік 1718 г.¹⁴⁹

Сафаневіч Арцём. Адміністратар царквы ў в. Грушнае Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за верасень 1787 г. — студзень 1788 г.¹⁵⁰

Сафаневіч Гаўрыіл. † 10.03.1786. Святар царквы ў в. Грушнае Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за студзень 1773 г. — сакавік 1786 г.¹⁵¹

Тарановіч Ян. Святар царквы ў м. Пагост (Пагост-Загародскі) Пінскага пав. Вёў запісы па-«руску» за студзень 1754 г. — снежань 1770 г. У перыяд з лістапада 1750 г. па студзень 1754 г. выкарыстоўваў польскую мову. Апошні запіс па-«руску» гэта запіс аб смерці самога айца Яна 26 студзеня 1771 г. Вікарыў гэтай жа царквы ў той жа самы час выкарыстоўваў толькі польскую мову.

Чачот Цімох. Адміністратар царквы ў в. Грушнае Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за сакавік — чэрвень 1786 г.¹⁵²

Шумскі Пракоп. Адміністратар царквы ў в. Грушнае Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за жнівень 1787 г.¹⁵³

Юнацкевіч Юры. Святар царквы ў в. Белая Сарока Оўруцкага пав. Вёў запісы па-«руску» за ліпень 1775 г. — снежань 1788 г.

¹⁴⁶ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1068.

¹⁴⁷ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1442.

¹⁴⁸ НГАБ, ф. 319, воп. 2, спр. 499, арк. 7.

¹⁴⁹ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1064.

¹⁵⁰ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1442.

¹⁵¹ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1442.

¹⁵² НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1442.

¹⁵³ НГАБ, ф. 136, воп. 13, спр. 1442.

Bibliography

Archeografichieskii sbornik dokumentov, otnosiashchikhsia k istorii Severozapadnoi Rusi, izdavaiemyi pri Upravlenii Vilenskago Uchebnago Okruga. Vol. XII. Vilnius, 1900.

Archiwum Państwowe w Lublinie, z. 95, sp. 101.

Bolek, Anna. «Rozwój poglądów na tak zwaną «mowę prostą» w XVI i XVII wieku.» *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace językoznawcze* 74 (1983): 27–33.

Heneralni vizytatsii tserkov i monastyriv Volodymyrskoi uniinoi eparkhii kintsia XVII — pochatku XVIII stolit: knyha protokoliv ta okremi opysy. Wizytacje generalne cerkwi i monasterów unickiej eparchii włodziemskiej końca XVII — początku XVIII wieku: księga protokołów oraz inne opisy. Edited by Andrzej Gil and Ihor Skochylias. Lviv–Lublin: Instytut ukraińskiej archeografii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskeho, 2012.

Karskii, Efim F. *Bielorusy. Tom III. Ochierki sloviestnosti bieloruskogo pliemieni. 2. Staraia zapadno-russkaia pismiennost.* Pietrograd: 12-ya Gosudarstvennaia Tipografiia (b. Akademiya Nauk), 1921.

Kishka, Leon. *Lexikon, sirech Slovesnik Slavenskii. Imieiushch v siebie slovesa piervieie Slavienskiia, azbuchnyia, po siem zhe Polskiiia. Blagopotriebnyi k vyrazumeniiu sloviest Slavenskikh, obrietaiushchikhsia v knigakh tserkovnykh, izobrazhen.* Suprasl, 1722.

Kishka, Leon. *Now różnych przypadków z pełni doktorow theologii moralney ziawiony, to iest Kazusy Ruskiemu duchowieństwu przez o. Leona Kiszke, bazyliana, spisane y do druku podane roku 1693.* Lublin, 1693.

Kishka, Leon. *Sobranie pripadkov kratkoie, i dukhovnym osobom potreбноie. Imushchie v siebie Nauku o Sakramientakh, o diesiati Bozhiikh Prikazaniakh, o Prikazaniakh Tserkovnykh, i o Nautse Khristianskoi, s vykladom Simvola ili Ispovedaniia Viery Pravoslavnyia Kafolichieskiia, s vykladom Molitvy: Otchie Nash: i Bogoroditse Dievo: Takozhdie Nauku, kako podobaiet nastavliati malykh ili nieviezhov v Viery Pravoslavnoi, sodierzhashchie.* Suprasl, 1722.

Korzo, Margarita. *Ukrainskaia i beloruskaia katekheticheskaia traditsiia kontsa XVI — XVIII vv.: stanovleniie, evolutsiia i problema zaimstvovaniia.* Moskva: «Kanon+» ROOI «Reabilitatsiya», 2007.

Kovalevskaia, Yevgeniia G. *Istoriia russkogo literaturnogo yazyka*. Moskva: Prosveshchenie, 1978.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 597, ap. 2, b. 123.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 597, ap. 2, b. 125.

Liseichykau, Dzianis. «Bielaruskamounyia dakumienty u spravavodstvie uniiackai carkvy piershai treysi XIX st.» *Arkhivaryus: zbornik navukovykh paviedamlienniau i artykulau 3* (2009): 66–73.

Liseichykau, Dzianis. ««Poneže Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...»: sfalsifikavanaia vizita carkvy u v. Dzmitravichy Arshanskaha pavieta Vialikaha Kniastva Litouskaha 1621 hoda.» *Arkhivaryus: zbornik navukovykh paviedamlienniau i artykulau 14* (2016): 158–174.

Liseichykau, Dzianis. *Shtodzionnaie zhytstsiio uniiackaha parafialnaha sviatara bielaruska-litouskikh ziarniel 1720–1839 hh*. Minsk: Miedysont, 2011.

Liseichykau, Dzianis. *Sviatar u bielaruskim sotsyumiie: prapahrafia uniiackaha duchavienstva 1596–1839 hh*. Minsk: Belarus, 2015.

Miechkovskaia, Nina B. *Rannie vostochnoslavianskie grammatiki*. Minsk: Univiersitietskoye, 1984.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 126, vop. 1, spr. 114.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 1, spr. 41240.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 306.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 646.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 652.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 783.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 816.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 820.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1040.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1064.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1068.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1071.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1083.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1091.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1127.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1304.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1392.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1393.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1394.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1429.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1436.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1438.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1439.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1440.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 136, vop. 13, spr. 1442.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 319, vop. 2, spr. 499.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 319, vop. 2, spr. 754.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 800, vop. 1, spr. 2.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 1502, vop. 1, spr. 9.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, f. 3245, vop. 8, spr. 9.

Natsyianalny Histarychny Archiu Bielarusi, kalekcyia lichbavykh kopii № 17, spr. 1.

Opisanie tserkvei i prichodov Minskoi eparchii, sostavlennoe po ofitsialno zatrebovannym ot prichtov svedeniiam. T. I. Minskii uезд. T. II. Borisovskii uезд. T. III. Slutskii uезд. T. IV. Ihumenskii uезд. T. V. Mozyrskii uезд. T. VI. Pinskii uезд. T. VII. Bobruiskii uезд. T. VIII. Rechitskii uезд. T. IX. Novogrudskii uезд. Minsk, 1879.

Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv, f. 823, op. 3, d. 409.

Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv, f. 823, op. 3, d. 420.

Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv, f. 823, op. 3, d. 455.

Slizh, Natallia. «Sfiery vykarystannia starabielaruskai movy iak pakazchyk iaie stanu razvitsia u XVI st.» *Acta Albaruthenica 13* (2013): 187–198.

Synod prowincjalny ruski w mieście Zamoysciu Roku 1720 odprawiony, a w R. 1724 za rozkazem S.K. de Propag. F. łacinskim językiem w Rzymie z druku wydany. Potym wkrótce z zalecenia J.W.J.X. Leona Kiszki, metropolity Catey Rusi, na polski przez J.X. Polikarpa Filipowicza, Z. S. Bazylego W., opata Piskiego na Leszczu, przewiedziony. W tym języku dopiero z słow istnościami i sposobem pisania tamtych lat pisarza i z krótkim od tegoż dla spowiedników pamiętnikiem przedrukowany Roku Panskiego 1785. Vilnius, 1785.

Synodus Provincialis Ruthenorum Habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX. Sanctissimo Domino Nostro Benedicto PP. XIII Dicata. Roma, 1724.

Tiemchin, Siergiej Y. «Funktsionirivaniie ruskoi movy i iierarchiia tserkovnykh tiekstov.» *Studia Russica xxiii* (2009): 226–234.

Urubleuski, Vadzim V. «Pryklad aktykatsyi hieniealahichnykh dokumentau u aktavykh knihakh Lidskaha grodskaha suda.» *Arkhivaryus: zbornik navukovykh pavidamlienniaŭ i artykulau* 14 (2016): 117–126.

Vizity uniiatskich cerkvau Minskaha i Navahrudskaha saborau 1680–1682 hh.: zbornik dokumentau. Edited by Dzianis Liseichykau. Minsk: I. P. Lohvinau, 2009.

Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego. Tom V. Saint Petersburg, 1860.

Zhitietiskii, Pavel I. *Ocherk literaturnoi istorii malorusskago narechiia v XVII vekie s prilozheniiami slovaria knizhnoi malorusskoi rechi po rukopisi XVII veka.* Kyiv, 1889.

Abstract

“Az, Ierei...”: Ruthenian Language of Parish Registers of Uniate Churches of the Grand Duchy of Lithuania in the 17th–18th Centuries

The article deals with the use of the Ruthenian language in papers of the Uniate Church of the Grand Duchy of Lithuania in the 17–18th centuries. The research is based on the analysis of the content of hundreds of original parish registers of Uniate churches that are kept in the National Historical Archives of Belarus. The methods of analysis that permit to define the time and reasons for translation of concrete parish works into the Polish language have been devised by author. The collection of data obtained during the research gives a possibility to distinguish several imaginary regions of intensity of using the Ruthenian language. It also considers lexical and the orthographic features of the language in which parish registers were being kept, use of the Cyrillic and Latin script in writing the Ruthenian text.

Keywords: Ruthenian language, “prosta mova” (“simple language”), transliteration, parish registers, the Grand Duchy of Lithuania, the Uniate Church.

Василь Кметь

Історичні студії у Львівській єзуїтській академії (1661–1773)

У статті на прикладі Львівського єзуїтського колегіуму простежено тривалий процес поступового запровадження історичних студій до моделі шкільництва Товариства Ісуса. Ця модель, закріплена незмінним до ліквідації Товариства освітнім статутом 1599 р. «Ratio Studiorum», формально не передбачала викладання історії як самостійної дисципліни, однак певні знання про минуле учні отримували впродовж усього курсу навчання. У першій половині XVII ст. джерелом таких знань були тільки античні автори, чії тексти слугували за взірці при вивченні латинської мови й риторики, а також за криницю набуття «eruditio». Разом з тим, оскільки в «Ratio Studiorum» не було прямих заборон щодо використання творів нової історіографії, викладачі могли проявляти власну ініціативу, аби дати молоді ширше коло знань. Зокрема, велику роль у поширенні такої «свободи викладання» зіграли бібліографічний поради́к Антоніо Поссевіно (I вид.: Рим, 1593), де вперше радилося доповнювати лекції працями «нових» авторів, а також перший підручник нової історії для єзуїтських шкіл Ораціо Торселіні (I вид.: Рим, 1598). У Львові промовистим доказом зміни ставлення до історії стали написані в 1660-х рр. перші праці професорів колегіуму Мацея Велевича та Яна Зуховича з описом актуальних подій. Тоді ж, під тиском запитів суспільства, у курсах риторики стали виопуклювати політичне ораторство — з акцентом на необхідних у тогочасному його жанрі знаннях генеалогії, геральдики, історичної географії, історії права та «національного минулого». Ці новації знайшли продовження упродовж кінця XVII — середини XVIII ст. у низці праць львівських професорів та в уживанні ними західних підручників історії (у статті те й те детально розглянуто). У такий спосіб запровадження у Львові з 1739 р. історії як окремої ділянки студій стало логічним підсумуванням перемін, що поступово нагромаджувалися.

Ключові слова: історичні студії, Товариство Ісуса, Львівський єзуїтський колегіум.

of Ukraine strengthens doubts about discourtesy of Prokopovych's conclusions. Examination of the engraving allows to say that there are no reasons to make an inference about the extreme poverty of the monastery and College. Then this inference helps both to evaluate critically Prokopovych's negative characteristics of the school leaders and to analyze the reasons of Archbishop's intents to say about Gugurevych like this.

Keywords: Kyiv-Mohyla Collegium/Academy, Kyiv Confraternal school monastery, Feodosii Gugurevych, Feofan Prokopovych, holy-water basin of 1686.

Про авторів

Бліндер Степан – бакалавр історії (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), магістрант кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Кметь Василь – кандидат історичних наук, доцент, директор Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Автор та член редакційної ради «*Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*» в 2 т. (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011; 2014).

Кузьміна Світлана – доктор філософських наук, доцент, вільний дослідник. Остання книжка: «*Філософія освіти і виховання в київській академічній традиції XIX – початку XX ст.*» (Сімферополь: Н. Оріанда, 2010).

Лісйчикав Денис – кандидат історичних наук, заступник директора Національного історичного архіву Булорусі, м. Мінськ. Остання монографія: «*Святар у беларускім соцыуме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг.*» (Мінск: Беларусь, 2015).

Лоштин Назарій – аспірант кафедри давньої історії України та архівознавства історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка; бібліотекар відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Маслійчук Володимир – кандидат історичних наук, докторант кафедри культурології і соціальних комунікацій Харківської державної академії культури, редактор сайту www.historians.in.ua. Остання монографія: «*Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві 1780–1796 рр.*» (Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2011).